

**DESEMBRE
DE
1944**

**DE NORMANDIA
A SANT MATEU
DE BAGES**

Marià Hispano i Vilaseca

Una història de la guerrilla maquis a la
Catalunya Central

Arxius i centres de documentació consultats:

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu Partit Comunista d'Espanya (APCE), Arxiu Ajuntament de Sant Mateu de Bages, Hemeroteca La Vanguardia, Hemeroteca Digital de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Associació Catalana d'Ex-Presos Polítics del Franquisme, Arxiu Museu Municipal Can Xifreda (AMCX).

Imatges portada:

Panoràmica de Coaner. AD./Imatge de domini públic.

Imatge contraportada:

Obra de Pere Díez-Gil

Agraïments:

Ignasi Espinosa

Revisió de text:

Cristina Herrando i Nebot

Maquetació, disseny gràfic i impressió:

La Natural Coopmunicació

Data de publicació:

25 de febrer del 2021

**AMICAL AMICS GUERRILLERS
DE CATALUNYA**

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

**Ajuntament de
Sant Mateu de Bages**

**Associació
Catalana
Ex-presos
Polítics del
Franquisme**
Membre de la F.I.R.

ÍNDEX

Presentacions	5
Introducció	
Desembre de 1944. Una història de la guerrilla antifranquista a Sant Mateu de Bages	6
1. El nostre món en els inicis del segle XX	7
Segle XX, civilització o barbàrie	8
El feixisme arrabassa democràcies. Roma 1922- Madrid 1923 – Tòquio 1931 - Berlin 1933	9
L'antifeixisme com a cultura popular i universal	10
2. 14 d'abril de 1931. Catalunya es lleva republicana	11
1931. Amb la II República espanyola, un nou món arriba al camp, l'escola, l'església i la ciutat	12
La reacció del món tradicional	
Desconstrucció del republicanisme i Cop d'estat feixista el 18 de juliol de 1936	13
Una guerra en defensa de la II República (1936-1939)	14
3. El franquisme, un règim polític devastador. Resistència i lluita antifranquista	15
L'exili republicà. Notícies de la resistència antifranquista	16
El franquisme, un règim polític devastador. Autoritat, repressió i dictadura	17
Dels anys més foscos de la lluita antifranquista i d'una espurna d'esperança (1939-1945)	18
L'antifranquisme: una lluita contínua (1946-1975)	19
Epíleg. 1944, de Normandia a Sant Mateu de Bages	20
4. La lluita armada antifranquista.	
De la guerrilla urbana i dels maquis a les valls i muntanyes	21
De la guerrilla urbana i del maquis a les muntanyes. De la cerca d'un refugi a l'acció armada	22
La voluntat dels maquis. De la força dels ideals i de la disciplina militant	23
L'organització de la lluita armada antifranquista.	
D'un model autàrquic a la consolidació d'un model militar	24
El paisatge de la lluita armada antifranquista. De la <i>macchia</i> i de la guerra de guerrilles	25

Viure com un maqui. Sobreviure a la intempèrie i a la Guàrdia Civil	26
La mort dels maquis. Assassinats sense judici	27
La dona al maquis. Una història que cal reescriure	28
La memòria democràtica i l'antifeixisme	30
5. Sant Mateu de Bages, terra de maquis	31
Fou la nit del 10 de desembre de 1944 que sonaren trets a Sant Mateu de Bages	32
Sant Mateu de Bages. Una geografia particular, un poble de pagès	33
1931, la II República arriba a Sant Mateu de Bages	34
La Guerra antifeixista a Sant Mateu de Bages	36
Sant Mateu de Bages 1944	38
Sant Mateu de Bages el 1944: a 1.076 kilòmetres d'Argences	40
6. Desembre del 1944 a Sant Mateu de Bages. Una història de maquis	42
10 de desembre de 1944 a Sant Mateu de Bages. Crònica d'una història anunciada	43
Una història de maquis a Sant Mateu de Bages. Nou morts, un fugitiu i un desconegut d'origen francès	45
El relat i la memòria popular. Una font per a la història	48
Memòria democràtica a Sant Mateu de Bages	51
Epíleg. Per una història global de l'antifeixisme	52
El partisa	53
Bibliografia	54
Notes	55

PRESENTACIÓ

La lluita armada contra el franquisme (1936-1963) mereix una atenció particular. L'opció d'una estratègia d'acció antifeixista com era la guerrilla urbana i el maquis comportava exigir el major dels sacrificis a uns militants immersos en un context històric de violència i repressió extrema. La disciplina, la formació militar, l'aïllament social i la duresa de les condicions físiques i psicològiques de l'opció guerrillera van erigir uns homes i unes dones excepcionals per la seva valentia i generositat a l'hora de defensar la democràcia i la llibertat. Aquesta obra que es presenta no pretén

ser un simple homenatge formal sinó un estudi i una reflexió més dins del marc d'una memòria democràtica europea que creiem ha de sostenir i defensar l'antifeixisme com a cultura constitutiva d'aquella Europa alliberada el 1945.

Desembre 1944, de Normandia a Sant Mateu de Bages, relata la història d'uns maquis que van actuar i van morir assassinats en aquesta petita localitat de la Catalunya Central com un episodi més de la història europea i mundial del 1944, on els fets succeïts a Sant Mateu són alhora causa i efecte d'allò que està succeint al

continent en el marc de la Segona Guerra Mundial. En aquella Europa del desembre de 1944, davant l'avenç victoriós de les forces aliades contra el nazisme, a centenars de ciutats i pobles van ser milers els homes i les dones guerrilleres que, fusell en mà o fent d'enllaç, intensificaren les accions armades per a forçar la derrota feixista i exigir la participació de la ciutadania en la construcció d'aquella Europa que s'albirava lliure.

Carles Vallejo Calderón
Associació Catalana d'Ex-Presos
Polítics del Franquisme

Inauguració de la nova placa en memòria dels guerrillers morts a Sant Mateu de Bages el desembre del 1944, celebrada el 8 de desembre de 2019. D'esquerra a dreta: Gemma Domènec, Directora General de Memòria Democràtica de la Generalitat de Catalunya; Josep Maria Junyent Serra, Alcalde de Sant Mateu de Bages; Patricia Le Du, de l'ANACR de Finistère; i Carles Vallejo, President de l'ACEPF, al darrere, els regidors Gina Carné i Gabriel Rovira.

INTRODUCCIÓ

Desembre de 1944.

Una història de la guerrilla maquis a Sant Mateu de Bages

Cançó de l'albada

*Desperta, és un nou dia,
la llum
del sol llevant, vell guia
pels quiets camins del fum.
No deixis res
per caminar i mirar fins el
ponent.
Car tot, en un moment,
et serà pres.*

Salvador Espriu

Aquesta obra pretén donar llum a la història de nou homes que foren assassinats a Sant Mateu de Bages un dilluns onze de desembre de 1944.

És una història més de la Història europea, uns fets immersos en una lluita d'abast mundial que succeí durant la primera meitat del segle XX entre la civilització i la barbàrie.

Els nou morts, encara avui anònims, eren maquis que lluitaven contra el règim de Franco amb l'esperança d'una imminent invasió i alliberament d'Espanya per unes tropes aliades que llavors

alliberaven Europa de les urpes del nazisme i del feixisme. 1944 a Sant Mateu de Bages, un poble petit de la Catalunya central al bell mig d'un conflicte internacional.

I és que al Segle XX, el planeta esdevindria un sol escenari per a la Història on tots els seus habitants s'erigien en actors protagonistes. Ningú ni cap lloc podia defugir d'unes complicitats universals tramades en xarxa i cosides per una Il·lustració i una Revolució Industrial que van fer del món, del nostre planeta Terra, un sol territori polític alhora camp de batalla i distingida Universitat.

Segells municipals d'època republicana i feixista.

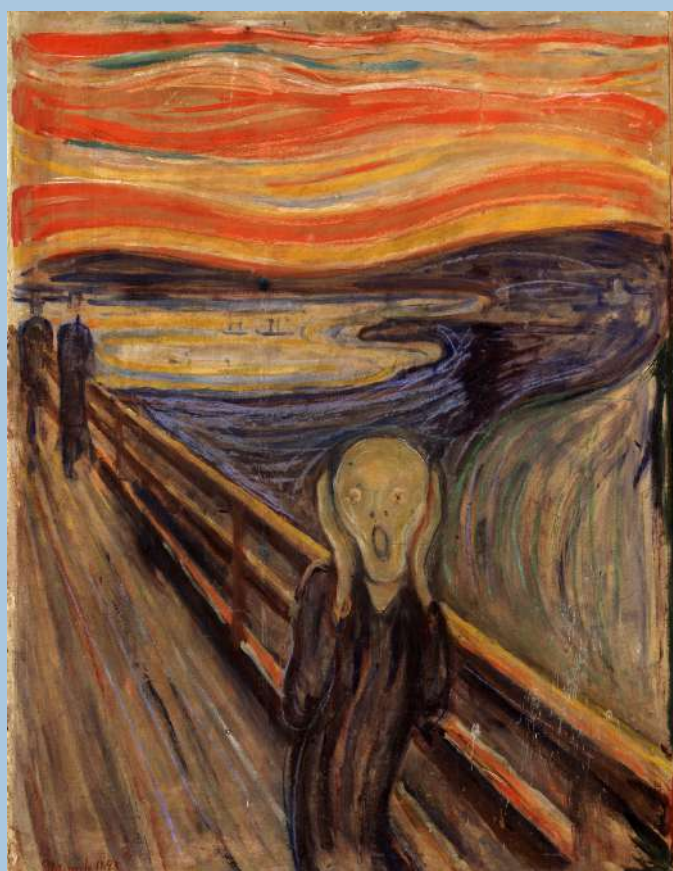
1.

EL NOSTRE MÓN EN ELS INICIS DEL SEGLE XX

En silenci neden els peixos al mar abissal,
s'encenen els cels com un arbre de Nadal.
A l'Occident una càlida estrella crida així:
«La humanitat és viva, però ha de morir».

Adéu, doncs, a la casa del paper de paret vermell,
adéu als llençols càlids del llit per a un parell,
adéu als preciosos ocells a la paret pintats,
aquest adéu, amor meu, és un adéu a tots plegats.

W.H. Auden, 1937

El crit, d'Edvard
Munch (1893). Galeria
Nacional de Noruega.

SEGLE XX, CIVILITZACIÓ O BARBÀRIE

A principis del segle XX moltes cases comercials de joguines, xocolates o l·laminadures van posar de moda les col·leccions de cromos per a la mainada. Moltes d'aquestes col·leccions il·lustraven futurs utòpics: societats tecnològiques on els homes controlaven la naturalesa, robotitzaven l'economia, viatjaven arreu de l'Univers o fins les entranyes del planeta Terra¹. L'home vivia temps d'esperances. La idea d'una humanitat capaç d'assolir una pau duradora i uns nivells de qualitat vida mai vistos semblava raonable a l'Europa del 1900, on feia molts anys que no es vivia un conflicte bèl·lic d'envergadura. Els progressos viscuts arran de les revolucions francesa i industrial eren presents en tots els camps: en el de l'educació, la medicina, els béns de consum de la llar, els transports o l'electricitat. És el temps de les ciutats, de

les classes socials i de les ideologies, de la modernitat. Són temps també de forts desequilibris socials on el moviment obrer reclama millores salarials, de condicions de treball i poder participar de la presa de decisions polítiques i socials. El liberalisme sofreix en aquests inicis de segle una crisi sistèmica del capitalisme. En plena transició cap a les societats de consum, el protagonisme de les indústries pesants donarà pas a la diversificació industrial, a un comerç cada cop més internacional i a una acumulació de capital que toparà tant amb el món dels Imperis com amb unes democràcies parlamentàries molt limitades en la seva capacitat i voluntat d'intervenir com ens regulador del capitalisme més salvatge. El Segle XX, com el defineix l'Eric Hobsbawm², serà un segle curt. Del 1914 al 1989. De la Gran Guerra

Mundial (1914-1918) a la caiguda del Mur de Berlín. En els seus inicis, una primera guerra d'abast mundial (de tipus industrial per la seva capacitat destructora i de producció armamentista) i la Revolució Russa (1917) s'alcen com el manifest d'un nou temps que enderrocarà imperis i donarà veu al proletariat. Passada la guerra, arreu d'Europa s'assentaran repúbliques democràtiques que, a poc a poc, donaran veu als obrers i a les dones, però que seran incapaces d'afrontar amb totes les eines necessàries les reformes que el sistema econòmic necessita. El Crack financer del 1929 i onades profundes de malestar social vers la modernitat cultural i les proclames de les classes subalternes, facilitaran l'auge del militarisme, l'autoritarisme i el feixisme arreu d'Europa. Som en els inicis de l'Apocalipsi.

Col·lecció de cromos *En l'an 2000*, Jean Marc Coté 1899-1910.

EL FEIXISME ARRABASSA DEMOCRÀCIES

Roma 1922- Madrid 1923 – Tòquio 1931 - Berlin 1933

«La Rebel·lió Romàntica ha anat soscavant els pilars de la tradició occidental oferint com a alternativa l'autoafirmació romàntica, el nacionalisme, el culte als herois i els líders, i al final... feixisme i irracionalisme brutal i l'opressió de les minories».

Isahia Berlin

Europa després de la primera Guerra Mundial és un món devastat material i moralment. La mort de milions d'éssers humans, la caiguda dels imperis, la Revolució Russa i la pandèmia de grip del 1918, han deixat sense esperances a una població que havia apostat per un segle XX pròsper i en pau. Davant d'un model liberal esgotat i unes avantguardes socialistes enfortides per la consolidació del procés revolucionari, amplis sectors de les classes

mitges i populars europees es deixaran enlluernar per l'ideal feixista, bevedor de la tradició més conservadora i tradicional de la cultura europea, hereva dels postulats contraris a la Revolució Francesa i defensora d'un romanticisme radical contrari a tot allò que representa la modernitat: el materialisme, la lluita de classes i l'hegemonia cultural de la ciència i de la urbanitat.

El feixisme com a ideologia i moviment polític s'origina i es consolida a l'Europa d'entreguerres (1919-1939), tot i que el seu impacte abraçarà els cinc continents. Com a sistema totalitari planteja una submissió de la raó a la voluntat i l'acció des d'uns paràmetres tradicionalistes i nacionalistes on el poble és un tot interclassista al servei i sota els manaments d'un Estat totalitari. Es presentarà com una tercera via davant el liberalisme i el

marxisme, com un espai d'ordre i seguretat a una Europa en crisi econòmica i de valors, poruga davant les incerteses que planteja la contemporaneïtat. Quan el 1922 Itàlia viu una Marxa sobre Roma³ que obliga al rei d'Itàlia a lliurar el poder als feixistes, arrela l'estratègia política de l'arrabassament de la democràcia des de les institucions. Així succeirà a Espanya amb l'adveniment de la dictadura de Miguel Primo de Rivera⁴ (1923), al Japó (1931) o a l'Alemanya del nacionalsocialisme liderat per Hitler (1933). Molts més països d'Europa apostaren per un feixisme que fou la clau de volta d'uns temps violents i totalitaris que culminaren amb la Segona Guerra Mundial com a escenari d'un enfrontament global entre els partidaris i els detractors d'aquell crit que donà pas a la contemporaneïtat europea: Llibertat, igualtat i fraternitat.

Mussolini a la Marxa sobre Roma, 1922. (Fotografia de domini públic).

L'ANTIFEIXISME COM A CULTURA POPULAR I UNIVERSAL

«Creia que aquella guerra seria la última de la història de l'espècie. Una lluita absoluta entre el bé i el mal no admet rèpliques. El món escollia entre salvació i condemna i sortiria purificat del diluvi universal. No ho creia jo sol, tot el món ho creia, encara que ja no trobi a ningú pels carrers que ho recordi.»

Luigi Pintor, comunista i partisà de la Resistència

L'antifeixisme o cultura de la Resistència neix a l'Europa dels anys vint del Segle XX fruit d'un sentiment contrari al discurs i a l'acció política dels règims feixistes⁵.

Antifeixisme no com una ideologia ni un partidisme concret sinó com una cultura plural i diversa que des de les seves arrels basteix una nova moral contemporània en defensa d'uns valors i compromisos al servei de la consciència de la llibertat⁶.

Els seus orígens els trobarem en els primers exiliats polítics del feixisme italià. La guerra a Espanya en defensa de la II República

dibuixarà el seu abast internacional i la resistència popular al nazisme i al feixisme durant la Segona Guerra Mundial consolidaran l'antifeixisme com cultura popular i universal.

La seva força i vigència entre els anys 1945 i 1960 faran de l'antifeixisme una peça clau en la reconstrucció d'Europa, tant a les democràcies liberals d'occident com a les populars, instaurades a l'est del continent. Comunistes, anarquistes, democratacristians i liberals humanistes erigiren, des de la ràbia i la raó, una actitud i una acció per a combatre i vèncer el feixisme.

Partisans celebrant l'alliberament d'Itàlia. Foto Menzig.es

2.

ABRIL DE 1931, CATALUNYA ES LLEVA REPUBLICANA

«Jo us convido, poetes, a que sigueeu futurs, és a dir, immortals. A que canteu avui com el dia d'avui. Que no mideu els versos, ni els compteu amb els dits, ni els cobreu amb diners. Vivim sempre de nou. El demà és més bell sempre que el passat. I si voleu rimar, podeu rimar: però sigueeu Poetes, Poetes amb majúscula: altius, valents, heroics i sobretot sincers.»

Joan Salvat-Papasseit, 1920.

Portada d'El Matí, 15 d'abril de 1931.
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

1931. AMB LA II REPÚBLICA ESPANYOLA, UN NOU MÓN ARRIBA AL CAMP, L'ESCOLA, L'ESGLÉSIA I LA CIUTAT

Tot i haver estat neutral durant la Gran Guerra, Espanya viu d'ençà els anys 1920 les convulsions socials i polítiques que assolien Europa. L'any 1923, davant la crisi que viu el sistema de Restauració borbònica i la gran inestabilitat política i social del país, el general Miguel Primo de Rivera –amb el consentiment d'Alfons XIII⁷– feu un Cop d'Estat, instaurant al país una dictadura amb un clar deix feixista. El 1929, però, davant el fracàs d'aquesta dictadura s'entrarà en una fase de transició fins les eleccions municipals de l'abril del 1931, que finalment es convertiren en un plebiscit sobre l'acceptació de la monarquia. Els resultats es decantaren per les opcions republicanes, i el 14 d'abril fou proclamada la II República espanyola. Guanyaven les cartes de la democràcia. A Catalunya, la tornada de l'exili de Francesc Macià i la victòria d'ERC a les

eleccions municipals esdevenen fets que acceleraran l'assumpció de la instauració de la República i la petició d'un marc d'autodeterminació per a Catalunya.

Aquesta victòria republicana donarà esperances als demòcrates d'arreu d'Europa, on ja són molts els països governats per règims filo-feixistes⁸. Des dels seus inicis, però, aquesta II República ensopegarà amb un camí ple d'obstacles. I és que amb la República arribarà al país l'anhel vers la modernitat. No es tracta tan sols de la victòria d'un règim democràtic i republicà sinó que porta sota el braç un seguit de reformes estructurals que toparan amb els sectors més reaccionaris i tradicionals d'Espanya. Són reformes que voldran empeltar la llibertat, la igualtat i la fraternitat en àmbits con els drets dels treballadors i les do-

nes, el del dret universal a una educació laica, el de la reforma agrària o vers els drets històrics de les nacionalitats d'Espanya. Aquesta és la via iniciada pel primer govern republicà en l'anomenat Bienni reformista (1931-1933), liderat per Manuel Azaña.

Catalunya aprova en referèndum l'Estatut d'Autonomia el 2 d'agost del 1932. El govern, presidit per Francesc Macià (ERC) fins el desembre del 1932, implementarà polítiques destinades a consolidar l'administració territorial, avenços notables en educació, drets dels treballadors i reformes en el sistema de les contractacions agràries. La forta implantació de l'anarquisme en els àmbits del moviment obrer derivarà en un malestar generalitzat entre uns treballadors que consideraran massa tèbies les reformes⁹.

Classe d'una escola en temps de la II República [1932]- Autor Desconegut. De domini públic.

LA REACCIÓ DEL MÓN TRADICIONAL

Desconstrucció republicana i Cop d'estat feixista el 18 de juliol de 1936

El Bienni reformista del govern republicà-socialista va entrar en crisi a la tardor del 1933. Fou impossible suportar les pressions derivades d'una dreta cada cop més extremista i d'un anarquisme i una ala esquerrana del PSOE i de l'UGT distanciada del reformisme del govern. Manuel Azaña va dimitir i el govern de la República va convocar eleccions. Amb una esquerra dividida i una dreta amb els objectius clars, els resultats de les eleccions del 19 de novembre del 1933 donaren la victòria a la dreta del Partit Republicà Radical i la CEDA. El nou govern del PRR amb recolzament de la CEDA promourà, no una agenda política de dreta democràtica, sinó un ràpid procés de desmantellament de totes les polítiques reformistes de l'anterior govern. Totes les alarmes, però, es van encendre l'octu-

bre del 1934, quan la CEDA entra al govern en un clar decantament cap a postulats feixistes. A resultes d'aquests esdeveniments, les forces i sindicats d'esquerres -al marge de la CNT- convocaren una vaga general. Catalunya i Astúries van ser els epicentres de la revolta. A Astúries els miners s'alcen i proclamen una república revolucionària que serà durament reprimida per un exèrcit comandat pel general Francisco Franco¹⁰. A Catalunya, el govern de la Generalitat donarà suport a les mobilitzacions, i, el seu president Lluís Companys, proclamarà la República Catalana dins la República Federal Espanyola. De nou, la resposta governamental va ser decretar l'estat de guerra a Catalunya i aplacar les revoltes mineres de l'eix del Llobregat i les proclamacions auto-determinis-

tes. Es va detenir i empresonar al president de la Generalitat, a tot el seu govern i a tots els alcaldes, diputats i regidors que van donar suport a Lluís Companys. Aquesta inestabilitat política i la corrupció galopant descoberta al govern conservador van portar a una nova crisi de govern i a la convocatòria d'eleccions pel 16 de febrer del 1936. La victòria aquest cop va ser per a una esquerra unida sota les sigles del Frente Popular (Front d'Esquerres a Catalunya), aquest cop votat massivament pels anarquistes. El compromís del nou govern liderat per Manuel Azaña i Casares Quiroga, amb les reformes socials més avançades, va provocar un gran malestar en els sectors més conservadors de la societat, liderats pels partits polítics conservadors, la CEDA i el Bloque Nacional.

Repressió després de la revolta anarquista a Casas Viejas, gener del 1933. AD. De domini públic.

UNA GUERRA EN DEFENSA DE LA II REPÚBLICA (1936-1939)

«Ha llegado el momento de la dialéctica de los puños y las pistolas». José Antonio Primo de Rivera, dirigente falangista

El nou govern de la República juga en terreny fangós. L'esquerra i els nacionalismes perifèrics s'han radicalitzat mentre la dreta, que no accepta la derrota a les urnes, entrarà en el joc de la conspiració militar. El malestar en un sector important de l'exèrcit arribà als màxims en ser alliberats el president de la Generalitat de Catalunya i els membres del seu govern¹¹. Uns mesos més tard, el 13 de juliol és assassinat a Madrid José Calvo Sotelo, líder de Renovación Española, en resposta a l'assassinat comès el dia anterior del dirigent socialista José del Castillo Sáenz. S'han encès totes les espurnes, i el feixisme impregna a una dreta espanyola que decideix actuar contra la República. El 17 de juliol, a Melilla, s'inicia un Cop d'estat liderat per Francisco Franco, Manuel Goded, Queipo de Llano i

Emilio Mola. Arreu del país, però, amplis sectors de la població sortiran en defensa de la República. Barcelona serà una de les ciutats on la població defensarà amb més fermesa la democràcia, neutralitzant en pocs dies la revolta militar i exigint al govern una reacció immediata. Som en els inicis de la guerra en defensa de la República¹², l'anomenada Guerra Civil espanyola. Aquesta guerra, però, va esdevenir una peça clau de la política internacional, un camp de batalla que reflectia les tensions mundials existents entre els feixismes i els defensors dels valors de la Revolució Francesa. Van ser tres anys de guerra on els defensors de les llibertats van lluitar contra un exèrcit franquista recolzat àmpliament pels règims nazi i feixista. Tot i el suport ofert a la República per mi-

lers de joves d'arreu del món –les Brigades Internacionals– i per la Unió Soviètica, la tebiesa de les democràcies occidentals vers Alemanya i Itàlia va afavorir la supremacia militar franquista, uns militars insurrectes contra la democràcia que van poder proclamar la victòria l'1 d'abril de 1939¹³. La defensa republicana de la ciutat de Madrid, la voluntat de resistir a la Batalla de l'Ebre o al Front d'Aragó, mostrarien al món la força i l'esperit de l'antifeixisme. Molts defensors de la llibertat d'arreu del món van prendre nota del succeït a Espanya, no així les democràcies europees, incrèdules i permissives davant la bèstia negra del feixisme. Cinc mesos després de finalitzada la Guerra d'Espanya, l'1 de setembre de 1939, esclatava a Europa la Segona Guerra Mundial.

Soldats republicans al Front d'Aragó, 1937. AD. Fons PSUC.

3.

EL FRANQUISME, UN RÈGIM POLÍTIC DEVASTADOR. RESISTÈNCIA I LLUITA ANTIFRANQUISTA

De matinada han trucat,
-la llei una hora assenyala-
Ara l'estudiant és mort,
n'és mort d'un truc a trenc d'alba.
Què volen aquesta gent
que truquen de matinada?

Maria del Mar Bonet

Celebració del tercer aniversari del triomf franquista a un poble de la Catalunya central, 1941. AMMCX.

L'EXILI REPUBLICÀ. NOTÍ- CIES DE LA RESISTÈNCIA ANTIFRANQUISTA

Els vençuts d'una guerra esdevenen víctimes de represàlies, persecució i senyalament, però els vençuts pel feixisme del segle XX esdevindran, a més, éssers infrahumans aptes per a l'extermini. La violència corporal, la degradació humana i l'execució del tret de gràcia són vocables i actes incorporats en el diccionari bàsic del feixisme contemporani. La violència i el terror elevats a una categoria moral fruit d'un romanticisme desafortat empeltat al dogma de la raó. Mai el món havia viscut una devastació humana, material i moral com la produïda pel totalitarisme feixista.

I aquest és el panorama de repressió amb el que es troben els perdedors d'aquesta guerra d'Espanya en defensa de la II República. Alertats davant els crims i

atrocitats que l'exèrcit del general Franco comet en els territoris que conquereix, molts dels vençuts inicien el camí dels exilis. Bé un exili a l'interior del país protagonitzat per homes i dones que s'amaguen en armaris, coves o estables o fugint a les muntanyes per a optar, molts d'ells, per la lluita armada guerrillera contra el nou règim feixista; o un exili exterior fent via cap a les fronteres, cap a França o el nord d'Àfrica¹⁴; o bé un tercer exili, el més privat i íntim, el d'aquells milions de ciutadans que, tot i quedar-se a casa seva, s'hauran de tancar en ells mateixos: patiran per no poder obrir la boca, per tancar els ulls, per no poder ajudar els seus veïns en perill de presó o mort.

Si en el fet d'exiliar-se ja hi radica un drama, aquest pot ser de-

vastador si el destí no assegura les expectatives mínimes. Quan els republicans deixen el país es dirigeixen a una Europa abocada a l'abisme. A tots ells i a totes elles els espera de nou l'amenaça feixista, una guerra mundial sis mesos més tard. Hauran d'impli-car-se en aquesta nova lluita antifeixista, aquest cop global i definitiva: la Segona Guerra Mundial. Poc s'ha estudiat i escrit sobre la contribució dels i de les republicanes espanyoles en la victòria de les forces aliades sobre els nazis i feixistes. No varen posar tan sols un cos armat sinó que van empeltar per tot el continent el millor de l'antifeixisme: les raons de la lluita per la llibertat, l'optimisme de la voluntat, l'experiència militar i civil de la resistència i una cultura -renovada- basada en el respecte pels drets humans.

Camí de l'exili, gener de 1939. AD. Arxiu PSUC.

EL FRANQUISME, UN RÈGIM POLÍTIC DEVASTADOR. AUTORITAT, REPRESSIÓ I DICTADURA

Després de la guerra, quaranta anys (1939-1975) d'un règim polític autoritari i dictatorial, devastador. Violència, fam, fosses comunes, repressió i tristesa. També una immensa angoixa per una fugida impossible cap a la llibertat. L'any 1939 va ser l'any de la victòria del franquisme, però també el de l'inici de la Segona Guerra Mundial. La geografia física d'Europa esdevindria camp de batalla entre la ciutadania democràtica i aquells bàrbars que brandaven la bandera del feixisme i del nazisme. Lluitar o haver de viure sota règims repressors. I mentre Europa iniciava el seu llarg camí cap a l'alliberament, Espanya mostrava al món la fotografia del que deparava el futur si triomfava arreu el feixisme: camps de concentració, assassinats arbitraris, fosses comunes, tortura, aïllament social, anul·lament de la creació cultural, llistes negres i degradació de la condició humana. A l'Espanya de 1939, centenars de places van

convertir-se en patíbuls i milers de cases, balnes i boscos en amagatalls. Arreu la por i la venjança. Som en els inicis del franquisme, un règim que se sustentaria en un sol partit -el Movimiento Nacional-, l'exèrcit i l'Església. Un règim que cosirà un tram de lleis fonamentals¹⁵ amb l'objectiu de implantar un poder omnipresent i segador de les llibertats. Prohibició dels partits polítics i sindicals, confessionalitat catòlica de l'Estat, depuració de tots i totes les funcionàries públiques afins a la República, persecució i repressió d'anarquistes, comunistes, socialistes, nacionalistes o maçons. Acabada la guerra i fins el 1950, més de 180.000 ciutadans i ciutadanes foren assassinats pel règim franquista.

I el món, Europa i la llibertat? Prenen nota del que succeïa a Espanya. Exiliats i membres de les Brigades Internacionals foren el manifest viu del que representa-

va la victòria feixista. I va ser així fins el 1945. Contra tot pronòstic, iniciada la Guerra Freda d'ençà 1947, les democràcies s'oblidaren dels pobles del sud d'Europa que restaren sota règims feixistes. Portugal, Espanya i Grècia no foren alliberades, i, un fantasma, el de la vergonya, va recórrer Occident.

L'opció va ser la lluita clandestina antifranquista, el gestionar les pors i la fam i el no oblidar mai aquells anys de democràcia republicana. A Catalunya, la nostra llengua i cultura van ser assetjades i prohibides. Les ciutats van tornar a treballar en la indústria i els serveis sota un fort control de les forces armades, ja que es van considerar territoris de cultura subversiva. Les àrees rurals, pobles i masos, van convertir-se en punts d'una xarxa coercitiva sense precedents: un sistema repressor basat en una combinació letal de jutges, Guàrdies Civils, por, delació i redempció.

Castell del Camp de la Bota, Barcelona. Arxiu Històric Camp de la Bota. AD

DELS ANYS MÉS FOSCOS DE LA LLUITA ANTIFRANQUISTA I D'UNA ESPURNA D'ESPERANÇA (1939-1945)

Arreu la sorra es titulen les memòries de la Cassandra Mestre Ferrando, germana de Numen, afusellat pels franquistes al camp de la Bota de Barcelona el 1947¹⁶. *Arreu la sorra*, sorra a les platges del Camp de concentració d'Argelers i a les platges de Barcelona, on va ser assassinat el seu germà. Sorra com a matèria pobre, noble i companyia de la mar, territori de somnis i utopies. Un destí, el de la mort injusta, al que s'enfrontaven els opositors al règim franquista. La lluita política clandestina en els primers anys del franquisme va ser extremadament difícil i dura. El règim franquista, des d'una sistemàtica repressora assistida pels països de l'Eix¹⁷, apro-

fitava els avenços del feixisme i el nazisme arreu d'Europa per mostrar-se implacable i sentir-se immune a l'hora d'exercir un genocidi contra els i les demòcrates espanyoles. Fou una repressió tan salvatge i criminal com l'exercida en aquells moments pels nazis. Tot i que aquesta sistematització de la repressió fou un signe d'identitat del règim fins el 1975, en els inicis del 1944, veient el franquisme el retrocés de les forces feixistes davant l'ofensiva dels Aliats, decidí allunyar-se formalment del feixisme d'Europa. El general Franco temia pel seu règim, i els republicans del nostre país que havien lluitat a la Resistència francesa i els que lluitaven

a l'interior, apuntaven la possibilitat d'alliberar el país i participar de la festa democràtica que ja s'albirava a Europa¹⁸. Dos anys més tard, però, aquest somni s'esvaï. L'Europa lliure no alliberaria Espanya. Tornaren les onades repressores, la lluita clandestina, els assassinats, la misèria i la fam. Els Pirineus no van esdevenir una zona de pas per a ciutadans lliures i iguals sinó un mur infranquejable, només travessat per contrabandistes i passadors de maquis i de documents clandestins antifranquistes. Encara avui, el 2021, resten 150.000 persones enterrades a les fosses comunes d'Espanya, totes elles víctimes del règim franquista.

Interior de la Presó Model de Barcelona. Autora, Anna Elías.

L'ANTIFRANQUISME: UNA LLUITA CONTÍNUA (1946-1975)

Me llamarán

«Me llamarán, nos llamarán a todos;

tú, y tú y yo.

Nos tornaremos en torno de cristal ante la muerte,

y te expondrán, nos expondremos todos,

a ser trizados...Zas! por una bala.

Bien lo sabéis,

vendrán por ti, por mí, por todos,

y también por ti.

Aquí no se salva ni Dios, lo asesinaron.

Escrito está, escrito está,

tu nombre está ya listo,

temblando en un papel.

Aquel que dice:

Abel, Abel, Abel o yo, tú, él.»

Blas de Otero

Tot i la repressió, la por i les injustícies, la lluita antifranquista va actuar sempre i va saber bastir noves estratègies quan va ser necessari. Si del 1939 al 1950, comunistes i anarquistes (i en un primer període també els socialistes) van apostar per la lluita armada com a estratègia per a la seva acció política i propagandística, des de la consolidació de la geopolítica internacional de la Guerra Freda¹⁹ optaren per deixar les armes. D'ençà 1955, joves militants, molts d'ells no fixats per la policia, iniciaren una lluita activa en el sí dels sindicats franquistes, entitats veïnals i professionals o en qualsevol altre espai social on fos possible la influència política i la propaganda antifranquista. És cert que arreu del país continuaren actuant maquis anarquistes solitaris o en petits comandos. La seva activitat encara és recordada pels habitants dels pobles on van actuar, tot i que l'anacronisme de les seves accions va desconcertar una part important de la població. Dels últims maquis més

coneguts dels Països Catalans, destaquen els noms de Francesc Sabaté, anomenat Quico Sabaté (1915-1960), Josep Lluís i Faceries (1920-1957), Marcel·lí Massana (1918-1981), Ramon Vila i Capdevila, anomenat Caracremada, (1908-1963) i Teresa Pla Mesequer, anomenada La Pastora i Florencio (1917-2004)²⁰.

El 1975 mor el general Francisco Franco, i amb ell el règim. S'iniciava una llarga transició que clouria mesos després del 21 de febrer de 1981, amb el Cop d'estat militar liderat pels militars feixistes Antonio Tejero, Alfonso Armada i Jaime Milans del Bosch. El 1982, el PSOE governaria el país amb majoria absoluta, i fou llavors quan s'assentarien definitivament les vies i els límits de la democràcia espanyola.

Enrere quedava la lluita, els morts, el compromís i els sacrificis de tantes dones i homes que deixaren pel camí cos i ànima en els seus millors anys. Fou pel bé comú, per la llibertat.

EPÍLEG. 1944, DE NORMANDIA A SANT MATEU DE BAGES

Sovint es redacten les històries locals sense valorar prou el seu context geopolític, com si el fet de succeir en un lloc petit o aïllat les fes impermeables a la resta d'històries que en aquell moment se succeeixen arreu.

I resulta important, imprescindible, que el relat històric s'elabori des de la xarxa d'històries humanes d'aquell moment, formant un

tramata interconnectat dels fets. La història dels maquis assassinats a Sant Mateu de Bages és una història més del feixisme i de l'antifeixisme europeu.

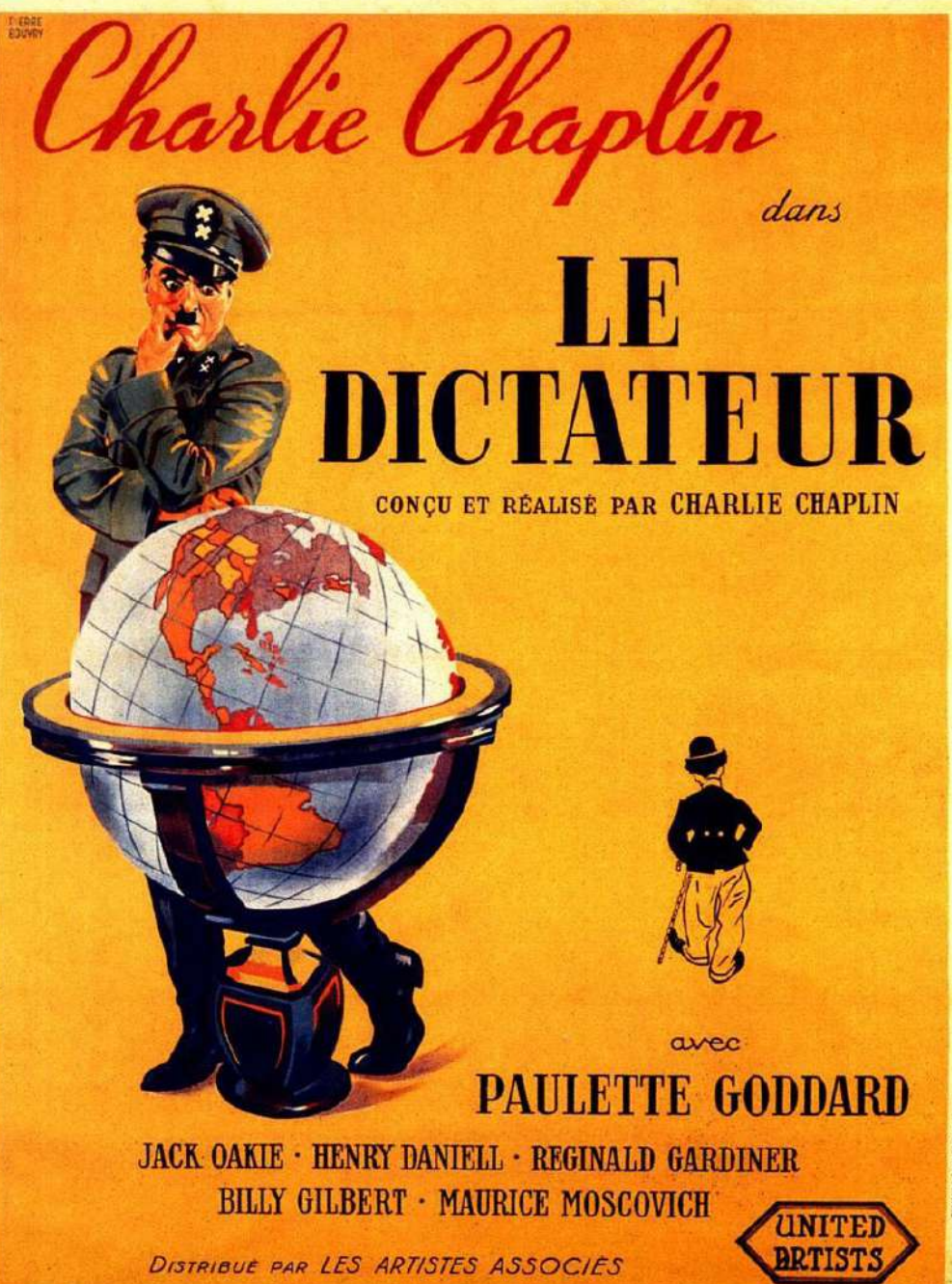
Succeeix a Sant Mateu pel fet de ser una localitat de l'Espanya franquista, per la seva posició en el mapa, per ser un punt de connexió de les vies de comunicació dels guerrillers antifeixistes i per

disposar d'una naturalesa (amb vegetació i espais feréstecs) i d'un model de població (dispers) que facilitava les accions guerrilleres.

Succeí el 1944 perquè aquest és l'any de l'ofensiva final de les forces aliades contra el nazisme i, el desembre, perquè a l'octubre els maquis espanyols van portar a terme la invasió de la Vall d'Aran²¹ amb l'objectiu de cridar l'atenció de les forces aliades, amb la voluntat d'empènyer-les cap a una invasió i alliberament d'Espanya.

I Normandia? Senzillament, és el nom de l'indret a França on es va iniciar l'Operació Overlord, els inicis de l'ofensiva aliada a l'occident d'Europa. A Normandia s'inicia una ofensiva que portarà a l'alliberament de París i de tot França, on participen milers d'espanyols i catalans republicans en la lluita partisana contra els nazis. I aquests partisans esdevindran maquis de les agrupacions guerrilleres que actuaran a Catalunya, nou dels quals foren assassinats a Sant Mateu de Bages.

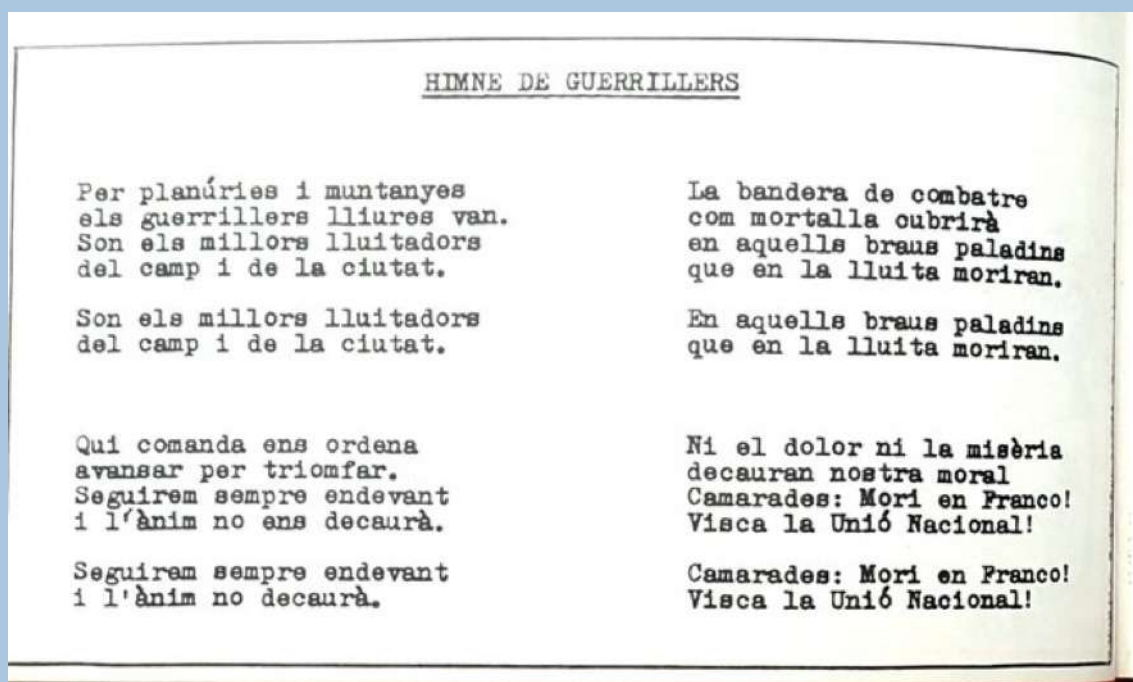
El Bages, Normandia, Alsàcia, el Piemont, Eslovènia, Creta o Varsòvia com a geografies on ciutadans i ciutadanes lluitaren contra el feixisme. Aquesta és la història d'un temps, d'una Europa, de l'antifeixisme.

Cartell de la pel·lícula
El gran dictador, 1940

4.

LA LLUITA ARMADA ANTIFRANQUISTA. LA GUERRILLA URBANA I ELS MAQUIS DE LES MUNTANYES

DE LA GUERRILLA URBANA I DEL MAQUIS A LES MUNTANYES. DE LA CERCA D'UN REFUGI A L'ACCIÓ ARMADA

Als republicans no els va fer falta esperar la proclamació radiofònica de la victòria franquista l'1 d'abril de 1939 per saber de la repressió que els esperava.

Als indrets on triomfaven les tropes feixistes s'iniciava immediatament la persecució i detenció. La sistemàtica del terror implementada pels franquistes amb l'assessorament del govern nazi d'Alemanya va ser implacable.

Quan l'exèrcit franquista entrava a un poble, amb els soldats, entraven també llistats prèviament elaborats amb els noms dels homes i dones d'aquell indret que s'havien significat per la República; els acompanyava també un equip per a ocupar els centres i ateneus populars, seus de partits i sindicats, així com biblioteques i possibles arxius d'interès per tal

de recollir tots aquells documents útils per a confeccionar llistats per a futures represàlies.

Aquests documents s'enviarien a Salamanca, on s'establí la base operacional de la sistemàtica de la repressió. Acte seguit, membres de la Guàrdia Civil i falangistes locals iniciarien, juntament amb soldats de graduació, els escorcolls, tortures, qüestionaris i delacions.

Es tractava, sota les diligències del Ministeri Fiscal, de generar un sistema per a poder detenir i encausar a tots els sospitosos d'haver estat republicans implicant a tota la població, dividint-la entre víctimes i botxins.

Encara avui dia, el resultat d'aquest implicar i violentar la societat civil dificulta la convivència a molts dels nostres pobles, així

com el desenvolupament de polítiques i exercicis de memòria democràtica.

És llavors, davant la perspectiva de ser detingut, quan neix la idea de fugir i amagar-se. Davant dels milers d'assassinats i vexacions públiques comesos per l'exèrcit franquista, són molts els homes i les dones que davant la impossibilitat d'agafar el camí de l'exili, decideixen amagar-se. Els homes acostumen a fugir a la muntanya; les dones, més condicionades pels rols de gènere, s'amaguen en armaris, rebosts o a cases de familiars o amics.

A les ciutats, la fugida serà cap a indrets urbans d'extraradi o, bé, es tancaran en locals o cases de familiars o camarades. En l'objectiu de sobreviure rauen els orígens d'un maquis que fins el 1941 va haver d'actuar pràcticament sense estructura ni organització.

Maquis a Astúries, 1945 AD.

LA VOLUNTAT DELS MAQUIS. DE LA FORÇA DELS IDEALS I DE LA DISCIPLINA MILITANT

La formació de guerrillers anti-feixistes neix de dues realitats ben diferents, tot i que ambdues són conseqüència de la repressió franquista. Les primeres partides de maquis apareixen al sud i centre d'Espanya el 1936-1937, quan l'exèrcit franquista va guanyant fronts de guerra. Es tracta d'un maquis encara sense organitzar, que no respon a una estratègia política definida.

La forta repressió dels franquistes provoca que gent afí a la República es negui a lliurar-se i, davant la impossibilitat de passar a territori republicà, fugi a les muntanyes o s'amagui a les ciutats. Són persones armades que no renuncien a la lluita, motivades per la por i la ràbia davant els assassinats comessos als pobles del sud d'Espanya. L'altra branca fundacional dels maquis neix a l'exili francès, dels republicans que han lluitat a França com a partisans contra els nazis i la policia del mariscal Petain. Aquests homes i dones, molts d'ells nens quan la Guerra antifeixista d'Espanya, decidiran,

un cop acabada la Segona Guerra Mundial, lluitar amb les armes contra el règim franquista. Maquis de l'interior i maquis de l'exili comencaran a col·laborar plegats d'ençà el 1941, quan es formen a Tolouse els primers nuclis organitzats de guerrillers²².

La idea d'aquests grups dirigents espanyols a França és organitzar-se i participar de l'alliberament a França per després alliberar Espanya del feixisme. És així, com del 1939 al 1944, tot i la col·laboració existent entre els anti-feixistes de l'interior i de l'exili, el moviment maquis a la península esdevindrà molt vulnerable davant la repressió franquista, amb pocs mitjans, precàries directrius i amb una greu precarietat en quan a punts i xarxes de suport.

El 1944, l'any dels maquis, ho és pel canvi d'estratègia dictada des de l'exili republicà. Amb la invasió de Normandia per les forces aliades i els progressos dels soviètics al front de l'Est, la guerra inicia la seva recta final en la seva lluita

contra el feixisme. És l'hora dels republicans espanyols de la Resistència de generar estratègies i aportar recursos per a una futura intervenció a Espanya. La coordinació entre els maquis de l'interior i els de l'exterior, però, no serà gens fàcil. A l'interior d'Espanya, els maquis viuen una realitat molt diferent a la que ara es viu arreu d'Europa. La sistemàtica de terror i repressió del franquisme és brutal, la fam i la por han calat en una societat que cada cop s'allunya més de la voluntat de continuar una lluita contra el dictador i, el 1944, encara més de 100.000 republicans resten a les presons o camps de concentració.

Els maquis a l'exili comencen a festejar la victòria sobre els nazis i no coneixen en profunditat l'Espanya de la postguerra. L'estat d'ànim és molt alt i els seus dirigents polítics sovint dissenyaran unes estratègies de lluita per a l'interior més acordes amb el nou marc de la geopolítica internacional que no pas amb la realitat peninsular.

Decálogo del Guerrillero

- 1.- Conocimiento del terreno.
- 2.- Buena andanza.
- 3.- Respeto y ayuda a la población civil.
- 4.- Iniciativa.
- 5.- Sobriedad y parsuiedad en la comida.
- 6.- Hudauna.
- 7.- Residencia física.
- 8.- Saber mandar y saber obedecer.
- 9.- Lealtad. "La guerrilla no perdona a los traidores."
- 10.- Amor a la Patria "Grande", "Chica" y "Terruño."

L'ORGANITZACIÓ DE LA LLUITA ARMADA ANTI-FRANQUISTA. D'UN MODEL AUTÀRQUIC A LA CONSOLIDACIÓ D'UN MODEL MILITAR

Una bona organització era pels maquis sinònim d'èxit i de supervivència. Els maquis que s'havien format durant els primers mesos de la guerra antifeixista ho sabien prou bé. Ells havien agafat el camí cap a la muntanya en situacions d'emergència, sense poder disposar d'organització pròpia ni d'un partit polític o sindicat que els recolzés estratègicament ni econòmicament. Quan el 1941, des de l'exili, es comencen a organitzar els espanyols a França per a lluitar contra l'ocupació nazi, amb prou feines ténen capacitat d'ajut i suport per als maquis de l'interior. Els guerrillers que actuen arreu de la Península viuran un primer període de lluita (1936-1944) en condicions deplorables i exposats a una repressió violenta sense precedents a la història contemporània de l'Europa Occidental. Són els anys de l'autarquia maqui, on els guerrillers i la societat civil que els recolzava disposaven d'una organització precària en nuclis aïllats i sense objectius clars de lluita a mig i llarg plaç.

L'any 1944, però, es produeix un gir a la geopolítica internacional amb el triomf progressiu de les forces aliades contra els nazis. A

França, on milers d'espanyols i catalans han format part de la Resistència, la victòria de les forces aliades anima els republicans peninsulars a exigir una intervenció per acabar amb el règim franquista. Les democràcies occidentals i la Unió Soviètica no abracen la causa, i per a forçar una situació d'inestabilitat a Espanya, comunistes, anarquistes i, en menor mesura, socialistes, nacionalistes bascos i altres grups republicans forcen l'estratègia de la lluita armada a l'interior del país. Es tracta d'una estratègia política planificada i portada a terme per a dirigents polítics i militants amb experiència en la lluita guerrillera antinazi tant a França com a la Unió Soviètica. Tot es planificarà, i els combatents rebran l'equipament necessari la instrucció militar adient.

El primer pas respondrà a la necessitat d'establir aliances i contactes sòlids amb la guerrilla de l'interior, per tal de coordinar les accions militars i de propaganda. La tasca no serà fàcil. Hi ha maquis a l'interior que porten set anys lluitant, i el seu estat d'ànim poc tindrà a veure amb el dels maquis triomfadors provinents

de França, camarades que desconeixen la realitat que es viu a l'interior del país i la desmoralització generalitzada fruit de la por i el terror davant la persistent repressió del règim franquista. *El Midi Roig*, amb Foix, Miralpeix i Tolosa de Llenguadoc com a nuclis principals, esdevindrà l'epicentre de l'actuació i formació dels militants que han decidit formar part del maquis a l'interior.²³ D'ençà el 1944 intensificaran les actuacions a l'altra banda dels Pirineus i cosiran una eficaç xarxa de passos de frontera. Tot i els debats i diferències polítiques i estratègiques que es manifestaran en el si de l'antifeixisme a l'exili entre comunistes, anarquistes i altres grups, la Unión Nacional Española –comandada pel PCE– decidirà portar més enllà l'estratègia d'assetjament al règim franquista i optarà per la invasió de la Vall d'Aran per tal de reinstaurar la II República en territori espanyol i forçar una intervenció de les forces aliades. Tot i el fracàs d'aquesta intervenció militar antifeixista, la lluita armada organitzada continuarà fins l'any 1951, mentre que l'existència de maquis s'allargarà fins el 1963.

Operació Reconquista de España. Punts de penetració de les forces guerrilleres antifranquistes.

EL PAISATGE DE LA LLUITA ARMADA ANTIFRANQUISTA, DE LA "MACCHIA" I DE LA GUERRA DE GUERRILLES

«A Espanya estan combatent civils amb guerrilla (Little war), una forma de lluita on ataquen i es retiren, ataquen i es retiren [...]. No són un exèrcit, són civils!». The Times, Londres, 1808

La paraula maquis té el seu origen en el mot *macchia*, que en cors significa bosc atapeït o vegetació espessa, en referència a uns espais on tot fugitiu pot amagar-se, ja sigui bandoler, guerriller, lladre o amant perseguit per l'ofès. Si a la definició d'aquest mot li empellem la definició de guerra de guerrilles, disposarem d'una aproximació ben clavada de l'entorn paisatgístic i d'acció dels maquis. I és que la *guerra de guerrilles*, que neix a l'Espanya conquerida per Napoleó Bonaparte en els inicis del segle XIX, es defineix com una estratègia militar on petits grups de combatents fan ús d'atacs mòbils a petita escala contra un enemic major amb l'objectiu de

guanyar objectius militars o de desgast. Emboscades, sabotatges, saquejos o intervencions llampec per a desgastar l'enemic, obtenir recursos econòmics o de subsistència, bloquejar vies o el subministrament de serveis bàsics, com l'energia elèctrica.

Els maquis cercaran paisatges i geografies on puguin amagar-se i desaparèixer veloçment, amb una vegetació densa i sempre a prop de vies secundàries de comunicació. La seva situació en el mapa dependrà sempre dels actes guerrillers programats i de les estratègies de fugida i dispersió. La gran mobilitat dels grups d'acció maquis vindrà condicionada

pel nombre de combatents dels grups (normalment no més de vuit), pel pes de la càrrega (de vint a trenta quilos) i de la planificació de la ruta i els punts de contacte i enllaç amb veïns de la zona. Els paisatges maquis són paisatges d'un soldat nòmada que fa ús i abús de les geografies i paisatges adaptant-se a aquells més òptims per a assolir els objectius d'una partida sempre planificada, amb uns objectius de guerra i unes estratègies de supervivència. Altre és el paisatge nostàlgic o somiat pels maquis en nits d'insomni: el de guanyar la batalla final i retornar a la llar on va néixer, en llibertat²⁴.

Paisatge de màquia baixa, o garriga.

VIURE COM UN MAQUI. SOBREVIURE A LA INTEM- PÈRIE I A LA GUÀRDIA CI- VIL

Ser maqui i formar part d'una partida de guerrillers era una experiència d'extrema duresa. Els homes i les dones que hi participaven havien de prescindir tant de la seva vida íntima, familiar, d'amics o de la laboral. El tot d'un guerriller es delegava a l'organització. Era una vida clandestina amb estrictes regles i manaments de caràcter militar i amb unes directrius polítiques inqüestionables. Sabien dels objectius militars un cop iniciaven la ruta que els portaria a les valls, vies de comunicació o a les ciutats. La caminada es feia sempre de nit i acostumava a ser de set o vuit hores muntanya amunt i avall, fes pluja, neu o vent. Les condicions físiques i psicològiques de tot guerriller havien de ser extraordinàries, així com el coneixement del territori. No es tractava tan sols de conèixer la ruta escollida sinó de saber rutes alternatives, amagatalls on dor-

mir de dia i punts de suport on població afí a la causa republicana podia proveir-los de menjar o equipament d'abric. Disposaven d'un coneixement exhaustiu de les vies de comunicació i dels transports públics, així com del mapa de les casernes de la Guàrdia Civil, de l'exèrcit franquista i dels sometents falangistes dels pobles.

Aquest coneixement del volum i les capacitats militars de l'enemic franquista, mostrava l'altra vessant formativa de la lluita guerrillera. No es tractava tan sols de conèixer pam a pam el territori i balms o barraques de vinya on amagar-se, sinó de tenir molt present l'actuació de les forces armades de l'enemic. El règim franquista posava fil a l'agulla en el seu propòsit d'acabar amb qualsevol oposició al règim, i els guerrillers republicans van esdevenir el seu principal objectiu. Es

van mobilitzar tots els recursos possibles. Guàrdies civils, militars, sometents falangistes dels pobles i un sistema repressor a la cerca de delators van tramir una densa xarxa d'assetjament als maquis, reforçada per un marc jurídic que va permetre l'assassinat dels guerrillers sense judici previ²⁵.

Van ser molts els guerrillers que es van suïcidar davant la possibilitat de ser detinguts per la Guàrdia Civil. Molts més els assassinats als boscos o a tocar dels murs dels cementiris. Els maquis detinguts eren sotmesos a la tortura i a l'escarni públic. Si després de detinguts sobrevivien eren ingressats a presons o camps de treball. Si per contra se'ls afusellava, el règim franquista els deixaria sense identificar -ni nom ni memòria futura- a fosses comunes i citats com bandolers a la propaganda franquista.

La Cabana del Ton, refugi dels maquis al seu pas per Sant Llorenç Savall. Autor: J. Guille

LA MORT DELS MAQUIS. ASSASSINATS SENSE JUDICI

«Loos, 30 de abril de 1942

Mis muy queridos padres:

A esta hora, que es la última para mí, porque, cuando la recibáis, habré acabado de vivir, sí, pero valientemente, sí, porque está en mí. Lo único que lamento en esta hora es haberos causado problemas, pero me voy de este mundo con la esperanza de obtener vuestro perdón, sí, porque tengo esta única tristeza y la tristeza implica siempre el perdón en esta última hora.

Me fusilan a las diecinueve treinta horas con mis últimos pensamientos, que serán para vosotros. Son los franceses los que me entregan, pero grito: ¡Viva Francia!, los alemanes quienes me ejecutan y grito: ¡Viva el pueblo alemán y la Alemania de mañana!

Recibid por última vez mi último mensaje y los últimos besos de amor, de amor fiel.

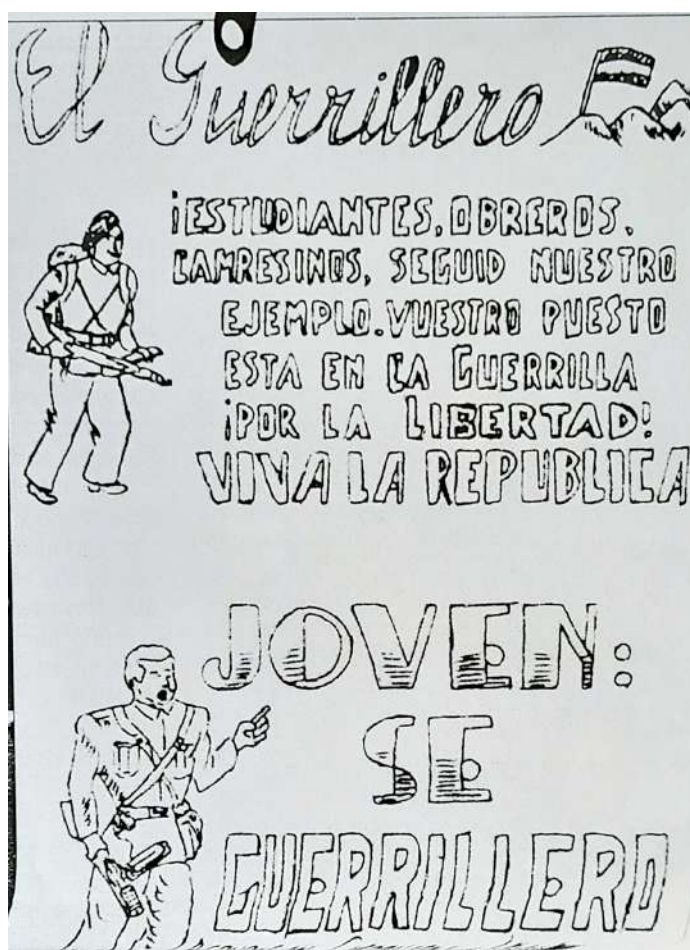
Adiós, queridos padres.

Guido Brancadoro, maqui comunista, a la seva família. Presó de Loos-lès-Lille.»

El règim franquista considerava els maquis com a bandolers subversius. Van esdevenir un malson per a les autoritats i una realitat a combatre amb totes les eines disponibles, tant militars com jurídiques. La Guàrdia Civil va disposar de pressupostos elevats i d'entrenaments específics per a combatre la guerrilla, alhora que es coordinava amb la Falange i els sometents dels pobles per a controlar el territori i als veïns. Si en una localitat i en un moment determinat el sistema repressor es considerava precari s'enviaven forces de l'exèrcit. Aquestes forces armades disposaven llavors d'una total autoritat i capacitat d'actuar, ja que tant el poder polític com el marc jurídic restaven sota control militar. Els primers anys de la postguerra foren especialment durs per als ciutadans que s'havien postulat amb la República i per aquells que decidi-

ren adherir-se a la lluita antifranquista clandestina. La repressió violenta i física disposava d'una cobertura legal que deixava sense judici ni defensa als detinguts. Aquesta institucionalització de la repressió va disposar d'unes lleis per a legitimar-la i d'un exèrcit per a executar-la, institució responsable d'administrar la justícia civil per a causes polítiques i d'ordre públic fins l'any 1963, any de la creació del Tribunal d'Ordre Públic (TOP).

Els guerrillers eren coneixedors d'aquesta realitat. Quan acceptaven formar part de la lluita armada antifranquista sabien que les qüestions lligades a la seguretat personal i de grup eren essencials. La disciplina i l'obediència davant les normes dictades feien del maquis un ciutadà aïllat del seu entorn social, esquiu i sempre en estat d'alerta.

Portada de la publicació *El guerrillero*, 1955. Fons PSUC (ANC)

LA DONA EN EL MAQUIS. UNA HISTÒRIA QUE CAL REESCRIURE

«Les dones republicanes foren l'ànima de la rereguarda i de les tasques d'enllaç i col·laboració. Van ser les autèntiques guerrille- res del pla. Sense la seva partici- pació, la guerrilla pròpiament dita no hagués pogut existir».

Francisco Moreno Gómez, histo- riador

«La represión que golpeó a los republicanos revistió un doble (o triple) significado en el caso de las mujeres. Las que habían tomado parte en actividades de carácter político fueron castigadas como rojas, pero también en tanto que mujeres que habían transgredido su papel de género y que habían traicionado, por tanto, su natura- leza femenina. Fueron castigadas en ese cuerpo de mujer que ha- bían desnaturalizado: rapadas, purgadas, violadas.»

Mercedes Yusta, historiadora

Si la participació de les dones a la guerra de guerrilles va ser fona- mental cal analitzar per què en el relat històric i popular no es reco- neix com cal aquesta vàlua. Amb les dades a la mà és cert que foren quantitativament molt poques les maquis activistes a les partides de muntanya o de les ciutats. En el context educacional i cultural de l'època, tot i els avenços legis- latius i discursius de la II Repúbli- ca, el sistema de valors patriarcal i paternalista predominava en totes les esferes de la societat. Fins i tot cultures polítiques com

Importante servicio de la Policía

Ha practicado la detención de otra banda de atracadores

La amante de uno de ellos arrojó una bomba de mano sobre el grupo que formaban agentes y detenidos, resultando ella muerta y ocho heridos

Nota de la Jefatura Superior de Policía

Como consecuencia de la labor que constantemente se viene realizando y por deducciones de los anteriores servicios, en el día de anteayer fueron detenidos por la Brigada de Investigación Criminal cuatro individuos que se confesaron autores de varios robos a mano armada, ocupándoseles en el momento de la detención cinco pistolas automáticas.

Las declaraciones prestadas por los detenidos motivaron en el día de ayer, la detención de dos individuos de la misma banda en determinado bar de esta capital y cuando el servicio se había realizado con feliz éxito, entró en el esta-

blecimiento, la amante de uno de ellos y sacó del bolsillo una bomba, que arrojó sobre el grupo, haciendo explosión e hiriendo a un inspector y tres agentes del Cuerpo General de Policía, al dueño del bar, a un hijo y a los dos detenidos; dicha mujer resultó herida del único disparo que se vió obligado a hacer un agente, que ni aún así pudo evitar que dicho artefacto fuera arrojado, falleciendo poco después la mencionada mujer.

Se les ocuparon dos pistolas y bastante munición, 20.000 pesetas y documentación interesante.

Todos los heridos han sido convenientemente asistidos y se hallan en estado bastante satisfactorio.

la comunista o la socialista incidien molt en aspectes morals vinculats a la idea de la dona com a ciutadana mereixedora d'una protecció específica per la seva condició d'ésser més vulnerable psicològicament i feble físicament. Tot i que la Gran Guerra a Europa i la Guerra antifeixista a Espanya van demostrar les capacitats de les dones en el món del treball i en la direcció política, fou impossible que aquest fet impregnés una cultura tradicional on l'home gaudia del protagonisme absolut a totes les esferes de la societat. Si en el món de les esquerres (l'anarquisme era una mica més condescendent) la dona no gaudia encara d'una consideració òptima pel que fa a igualtat de facto, imagineu quin paper tenien reservat per a la dona des de la ideologia tradicional o feixista: les dones com a reserva espiritual i familiar, com a ésser enclaustrat dins d'uns espais físics i psicològics on l'home gaudia d'una absoluta hegemonia a través d'un poder omnipresent.

Una altra qüestió, que crec fonamental, és la d'establir què s'entén per ser un o una maqui. Des de l'òptica patriarcal quan es rela-

cionen els maquis només surten als llistats aquells que fusell en mà instal·laven els seus campaments als boscos, des d'on planificaven i executaven les accions armades. No apareixien, per tant, totes aquelles persones que des del pla, els pobles o els masos feien les tasques de suport alhora de garantir proveïments, informació o amagatalls esporàdics a les cases o estables. Aquests enllaços i contactes van ser del tot necessaris per a l'existència dels maquis. Com és que no se'ls considera part intrínseca dels cossos dels guerrillers? Com és possible silenciar orgànicament un sector tan important d'aquest exèrcit? Cal canviar la definició de maqui i el nombre de maquis existents a Espanya i Catalunya. Varen ser més dels 10.000 anotats als llibres d'història. Cal sumar tota aquella gent -molts d'ells assassinats, torturats i empresonats- que van ser els nexes d'una organització armada que sense la trama d'aquesta xarxa de solidaritat mai no hagueren pogut sobreviure.

En una societat patriarcal on la dona és considerada vulnerable - i en moltes ocasions com un cos generador de temptacions im-

morals- els dirigents dels maquis coartaven el seu accés a posicions de combat, però disposaven d'elles per a l'organització dels enllaços. I és aquest el primer dels àmbits on la dona és sovint la protagonista, un àmbit on el risc era elevadíssim, sobretot a les àrees rurals. L'altre àmbit on la dona va ser el pal de paller del món maqui es correspon amb l'àmbit privat i familiar. Quan els homes van allistar-se a la guerrilla, van ser elles les sostenidores de les economies familiars i de l'educació dels fills, les qui van suportar en primera línia la repressió de la Guàrdia Civil o els silencis dels veïns, les que van garantir -a través de la conservació de la llar- fortalesa psicològica i emocional als seus companys combatents.

Un cop més, com tants d'altres, tenim l'obligació de relatar de nou la història, una història on surtin tots i totes les protagonistes. Sense aquelles dones lluitadores, sense aquells avis i àvies solidàries, sense aquells fills que varen perdre la infància, no es pot fer la fotografia de la història dels maquis ni fer polítiques justes de memòria democràtica.

Mas de la Creueta a Castellnou de Bages on el 22 de febrer de 1945 foren assassinats per la Guàrdia Civil els masovers Ramona Bessa i Domingo Rovira; era un punt de suport dels maquis.

LA MEMÒRIA DEMOCRÀTICA I L'ANTIFEIXISME

«A l'escut iugoslau, envoltat per dues espigues de blat, cremen sis flames, una per cada poble. L'estrella de cinc puntes es cou al damunt. Al nen que un dia vaig ser l'escut li semblava fantàstic i rumiava per quin motiu el blat i l'estrella no es cremaven amb les flames. El 1991, les afiliacions es van convertir en material inflamable. Tots bevien la mateixa gasolina. Qualsevol origen podia ser un error. Es va encendre el foc.» Sasa Stanisic, fragment de l'obra *Orígens*, 2020.

Sasa Stanisic ens parla, des de l'Alemanya que el va acollir com a refugiat, de la Guerra dels Balcans (1999-2021). Memora aquell conflicte brutal des d'una perspectiva democràtica, des de la voluntat de comprendre els fets i exposar reflexions per a poder superar barbàries futures. Ens escriu un ciutadà alemany d'origen balcànic, la terra dels pobles d'Europa que més ha patit la violència de les guerres. Ara, és un ciutadà alemany gràcies a les polítiques d'acollida de refugiats polítics del país germànic. Aquest és el punt de partida de les polítiques de memòria democràtica, el de gestionar en el present polítiques justes vers els ciutadans que sofreixen persecució per les seves idees, creences o cultura. Si aquest present no es compleix difícilment s'està autoritzat, des de les institucions, a fer anàlisi del nostre passat en clau democràtica. A Catalunya i Espanya, les polítiques vinculades de memòria democràtica han estat custodiades i promogudes fins els inicis del segle XXI per les entitats memorialistes. D'ençà el govern tripartit de progrés (2003-2010) de la Generalitat de Catalunya i del govern espanyol del PSOE liderat per José Luís Zapatero (2004-2011) s'inicien al nostre país polítiques públiques de recuperació de la memòria democràtica. Havien passat més de seixanta anys des del triomf del Cop d'estat militar franquista i vint-i-cinc des de l'adveniment de la democràcia. Benvingudes les ajudes per a redactar un relat democràtic de la

nostra història, benvingudes les lleis que facilitaran l'exhumació de les més de 150.000 persones que encara resten a les nostres cunetes, però en un moment polític en el que Europa redacta la seva definició històrica i les estratègies de futur, ens urgeix valorar l'aportació de l'antifeixisme dins la cultura europea i fer des d'aquesta cultura propostes i actuacions en el marc de polítiques de justícia, igualtat i solidaritat.

El 1945, Roberto Rossellini estrenava a Itàlia la pel·lícula *Roma, ciutat oberta*, on s'explica un episodi de la barbàrie nazi i el paper de la Resistència en l'alliberament del país. Ells van guanyar la guerra. Nosaltres, que la vàrem perdre, tenim el deure de relatar el passat en clau democràtica. Quan el 2001 s'estrenava a casa nostra *Silencio roto*, del director Montxo Armendàriz, hom sortia del cinema amb la sensació de que calia cosir trames històriques i complicitats morals entre la democràcia present i aquells herois antifeixistes.

Cartell de la pel·lícula *Silencio roto*, de Montxo Armendàriz, 2001; Cartell de la pel·lícula *Roma, ciutat oberta*, de Roberto Rossellini.

5.

SANT MATEU DE BAGES, TERRA DE MAQUIS

Runes de la masoveria de Borrell.

FOU LA NIT DEL 10 DE DESEMBRE DE 1944 QUE SONAREN TRETETS A SANT MATEU DE BAGES

«El día diez del mes de diciembre del año mil novecientos cuarenta y cuatro, el infrascrito Cura Económico Regente de la Iglesia Parroquial de San Mateo de Bages, mandé dar sepultura en este Cementerio Parroquial de San Mateo de Bages, cumpliendo órdenes de la autoridad militar, a nueve individuos rojos de los llamados “maquis” que hallaron la muerte en la casa de campo “El Borrell” de la localidad de Coaner. Y por eso así lo firmo José Suñé, Presbítero Económico».

Segons testimonis de l'època els trets es van poder sentir des de molts indrets del poble. Tothom sabia de què anava aquella història. Ja feia molts dies que hom veia rondar pel poble i pels masos veïns aquells individus forasters. Finida la història d'aquests forasters, una pau farcida de pors i el silenci retornaria a les llars de Sant Mateu de Bages. La Guàrdia Civil i els sometents havien resolt definitivament l'anòmala situació que feia patir tothom. Abans d'anar a dormir, uns resarien per donar les gràcies a Déu per l'existència de la Guàrdia Civil mentre d'altres ho farien senzillament per demanar a Déu un temps de pau i tranquil·litat. Altres, aquests des del silenci, renegarien del règim franquista. Tots els veïns i les veïnes eren coneixedors, però, de les víctimes d'aquells trets i també dels seus botxins. Els silencis i les pors feien dissoldre paraules i mirades, però la nit del 10 de desembre de 1944 ningú del poble l'oblidaria mai més.

Per a poder comprendre l'impacte que va significar pel poble de Sant Mateu de Bages aquest succeís que va acabar amb la vida de nou maquis, cal endinsar-nos en l'anàlisi de la història d'aquesta petita comunitat d'ençà 1931, l'any de la proclamació de la Segona República espanyola.

El desembre de 1944 a Sant Mateu de Bages és extremadament dur. Aquest any fa molt de fred i porten tres anys de males collites. El record de la fi de la Guerra antifeixista (1936-1939) és encara molt pròxim. L'odi és ben a prop, arreu les delacions fan sovint dels veïnatsges un món de temors i venjances. Mentre, els qui aconsegueixen una certa tranquil·litat, fan el que s'ha fet sempre al camp: treballar de sol a sol per a poder donar menjar als seus. Aquest silenci entorn dels maquis morts esdevindrà en anonimats pels assassinats. Enterrats en una fossa comuna al cementiri del poble, cap creu ni cap indicació vetllarà per ells²⁶.

Cementiri de Sant Mateu de Bages. (Diputació de Barcelona).

SANT MATEU DE BAGES. UNA GEOGRAFIA PARTICULAR, UN POBLE DE PAGÈS

Abans d'endinsar-nos en la història contemporània, ens caldrà saber de la geografia, entorn, model poblacional i economia de Sant Mateu de Bages, ja que aquests trets particulars condicionaran els fets històrics que succeïren aquell 10 de desembre de 1944.

Sant Mateu de Bages està situat al nord-oest de la comarca del Bages, a la Catalunya Central. Se situa a la dreta del riu Cardener fins al límit amb el Solsonès i l'Anoia. El nucli de Sant Mateu de Bages exerceix la capitalitat d'un municipi format per quatre entitats més de població: Castelltallat, Saló, Coaner i Valls de Torroella. No ha estat mai un nucli compacte i en l'actualitat la població és de 600 habitants. Tradicionalment l'agricultura, la ramaderia i l'explotació del bosc han estat els motors de la base de l'economia local, tot i que el turisme hi juga en l'actualitat un paper destacat. Amb més de mil anys d'història,

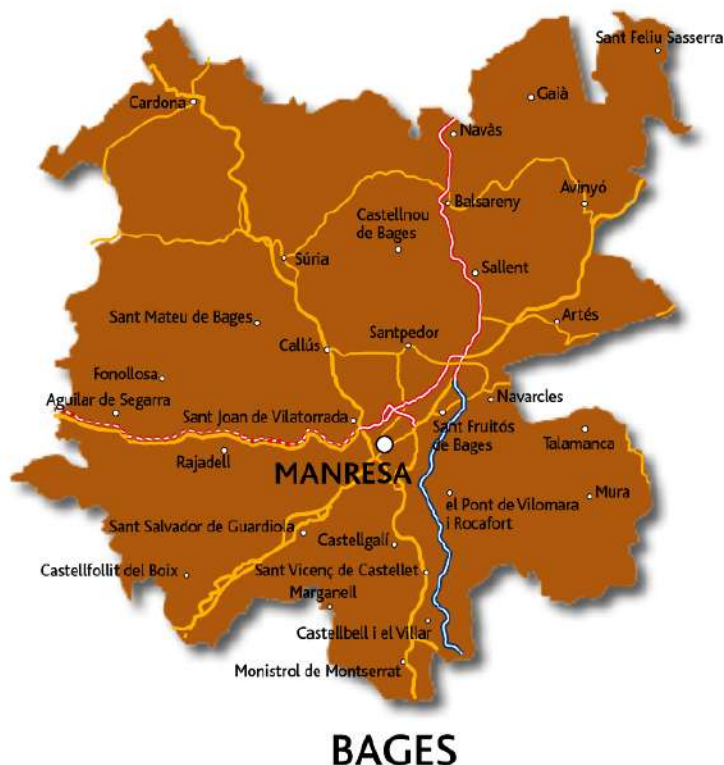
Sant Mateu ja està documentat des del segle X en el document de consagració del monestir de Sant Llorenç, prop de Bagà (983).

L'existència d'un altiplà, l'anomenat pla de Sant Mateu, combinat amb petites valls i àrees de muntanyes suaus, fa d'aquest territori de població dispersa una geografia de paisatges verds on es superposen planes i petites valls modelats per l'agricultura i denses clapes forestals. És tracta, doncs, d'una extensa àrea poc poblada de la Catalunya Central, prop del nusos de comunicació territorial que lliguen Manresa amb el Vallès Oriental, el Vallès Occidental i el Pirineu Central (Puigcerdà), i Súria amb amb el Solsonès i amb el Pirineu Occidental i Andorra. Al sud de Sant Mateu, les vies per a enllaçar amb l'Anoia i les comarques de Tarragona.

Si a la centralitat geogràfica de Sant Mateu de Bages, hi sumem el fet de ser un nucli de població dispers de baixa densitat i l'espes-

sa vegetació que cobreix els seus paisatges, el resultat final fa de la zona una àrea idònia per a l'activitat dels maquis. A més, el seu relatiu aïllament de nuclis importants de població on la Guàrdia Civil disposava de casernes, feia que aquesta població, més enllà dels condicionants geogràfics, fos un indret relativament segur pels guerrillers.

Altres temes són les tradicions del lloc i els costums de veïnatge, realitats també importants a tenir en compte en aquesta història de maquis. Quan a finals del novembre de 1944 apareixen per Sant Mateu de Bages aquells guerrillers antifeixistes, aterraven a una comunitat centrada en l'activitat agrària, cohesionada molt més pels seus costums i tradicions que no pas per cap ideologia o corrent política. Un poble que s'esforçava de sol a sol per donar de menjar als seus i atemorit per la repressió del règim franquista.

Mapa de la comarca del Bages. Institut Cartogràfic de Catalunya/ Diputació de Barcelona.

1931, LA II REPÚBLICA ARRIBA A SANT MATEU DE BAGES

Les eleccions municipals espanyoles del 12 d'abril de 1931 estaven plantejades, de facto, com un plebiscit de la monarquia d'Alfons XIII. Tot i ser unes eleccions municipals, van apassionar una opinió pública que les va viure com un referèndum entre tradició i modernitat, entre un passat decadent que s'identificava amb la monarquia i un futur democràtic vinculat al sistema republicà. El resultat, una clara victòria republicana a les grans ciutats, va ser interpretat com una pèrdua de confiança en la monarquia. El rei va abdicar i marxà d'Espanya dos dies després.

Els resultats de les eleccions municipals a Catalunya van ser tota una sorpresa, perquè tothom s'esperava un bipartidisme entre la Lliga Regionalista i Acció Catalana Republicana, però la vencedora va ser, i amb claredat, Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), la formació catalanista i de l'esquerra populista de Francesc Macià fundada feia pocs mesos.

Resultats electorals a Sant Mateu de Bages

A Sant Mateu de Bages el resultat va ser favorable als partits conservadors, fet que s'anirà repetint a totes les eleccions del període republicà. Noms en temps de la Guerra antifeixista, d'ençà juliol del 1936, el govern de la comunitat fou dirigit per forces de l'esquerra republicana, ja que es van haver de constituir ajuntaments amb representació tan sols de les forces que governaven a la Generalitat de Catalunya²⁷.

«Constitució del primer Ajuntament Republicà

En el poble de St. Mateu de Bages a 18 d'abril de mil nou-cents trenta u. Sota la presidència d'en Joan Ars Ribera ex-Batlle d'aquest poble, es reuniren en la Casa Comunal a fi de procedir a la constitució de l'Ajuntament del govern provisional de la República, quedant constituït en la següent forma:

Batlle-president;	en Josep Tomasa Trulls
1er. Tinent;	en Josep Ribera Soler
2on. Tinent; l'Ajuntament	en Josep Ars Ribera, amb caràcter de síndic de
Regidor 1er.;	en Francesc Planas Martí
Regidor 2on.;	en Jaume Casellas Trulls
Regidor 3er.;	en Josep Casellas Trulls
Regidor 4art.;	en Joan Clotet Vila
Regidor 5è.;	en Pere Tomasa Casas

Dits senyors foren elegits pel poble el dia dotze del present mes i any. [...]».

Fragment de l'acta de l'Ajuntament de Sant Mateu de Bages del 13 de juliol de 1931

Resultats electorals a Catalunya

Eleccions municipals del 12 d'abril de 1931

3.219	regidors d'ERC
114	regidors socialistes
8	regidors comunistes
279	regidors monàrquics
1.014	regidors de la Lliga regionalista

Aquest nou món polític que s'albirava arreu del país augurava importants canvis a través de reformes administratives, econòmiques i socials. En comunitats rurals petites, com en el cas de Sant Mateu de Bages, aquests canvis es van viure de manera menys intensa, tot i que van generar inquietud entre els sectors més conservadors de la localitat. Abans de la guerra, una de les qüestions que va il·lusionar més als habitants del poble fou la del catalanisme, el fet de recuperar autonomia política i drets nacionals. Tant l'Ajuntament com els ciutadans, a través del referèndum celebrat el 2 d'agost de 1931, van aprovar massivament l'Estatut d'Autonomia de Catalunya²⁸.

Aprovació de l'Estatut de Catalunya

«S'aprova l'Estatut que la Diputació provisional de la Generalitat ha sotmès a aquest Ajuntament en virtut del plebiscit d'ajuntaments de Catalunya que disposa l'apartat b de l'article 22 del decret de la Generalitat de 15 de maig darrer, donant a aquesta aprovació el sentit més extens per tal que s'interpreti en el contingut de l'Estatut és expressió de la voluntat de la nostra terra. [...]

Fragment de l'acta de l'Ajuntament de Sant Mateu de Bages del vint de juliol de 1931 (Alcalde, Josep Tomasa Trulls)

Si els avenços en política d'autodeterminació foren una de les qüestions que van empeltar més els pobles amb la República, un dels altres temes que apareix a les fonts documentals és el de l'educació, el de l'escola dels nens i les nenes. L'esforç de la Generalitat republicana per a millorar la xarxa d'escoles rurals, el material pedagògic i les instal·lacions fou important i arribà arreu del país. Des de Sant Mateu també es demana un esforç a les administracions per a la millora de les condicions escolars.

Un altre tema que va afectar el món rural va ser l'aprovació de la Llei de Contractes de Conreu. Aquesta llei obligava a revisar i millorar tots els contractes subscrits entre els propietaris i els rabassaires.

A Sant Mateu de Bages, on els sistema agrari es basava en bona mesura en els contractes de parceria, aquesta llei va generar inquietud entre els propietaris i conflictes amb els masovers, tot i que les fonts documentals no ens parlen d'enfrontaments violents.

També va generar inquietud el fet de la laïcitat, que afectava a l'educació (recordem els vincles del capellà amb l'educació dels nois) i a certs aspectes formals de les celebracions catòliques.

Amb tot, en temps de pau, la democràcia republicana es va viure amb normalitat. La crisi econòmica del país -que era internacional- no va condicionar el nivell de vida dels pagesos, fet que sí va succeir en el període de guerra. És durant aquest període de 1936-1939 que el poble viu temps canviants i molt complicats. Tot i estar lluny dels fronts de guerra, la vida quotidiana a la localitat es capgirarà²⁹. La crida a l'evacuació dels joves, els emboscats de la localitat i els forans, la composició de l'ajuntament (ara en mans de l'esquerra), la intervenció de l'administració en l'economia agrària i en el proveïment d'aliments, l'assetjament als costums religiosos o el control militar del territori van fer volar pels aires el mode tradicional de vida de Sant Mateu de Bages. Fins i tot li van canviar el nom al poble -d'ençà 1937 va ser Bages d'en Selves-, el capellà va haver d'amagar-se i es va hissar la bandera republicana a la façana del nou ajuntament, instal·lat ara a la rectoria parroquial del poble.

Celebració amb motiu de la proclamació de la República a la plaça Sant Jaume de Barcelona el 15 d'abril de 1931. AFB/ Josep Maria Segarra i Plana.

LA GUERRA ANTIFEIXISTA A SANT MATEU DE BAGES (1936-1939)

El 17 de maig de 1936 a Sant Mateu de Bages s'inaugurava el nou camp de futbol amb el primer partit oficial que disputaren els locals. El contrincant va ser el Fonollosa i el resultat va ser d'empat a quatre. Va ser un dia de festa al poble. Al vespre, quan sonava la música de l'Orquestrina Cantàbric i tothom ballava per a celebrar l'esdeveniment, pocs veïns i veïnes podien imaginar que dos mesos després esclataria una guerra. Allò que succeïa a la política del país afectava de manera relativa en aquests pobles petits i aïllats on gairebé tot es gestionava entre els veïns, preservant sempre els seus usos i costums. Tot i així, la notícia d'un Cop d'estat militar contra la República va fer estralls entre la població. Un poble com Sant Mateu de Bages que sempre havia votat per opcions conservadores va viure amb expectació i temor el desenllaç dels esdeveniments.

Tot i que el front de batalla va quedar lluny del poble, la guerra es va fer notar a Sant Mateu de Bages des dels primers dies del conflicte, quan escamots dels comitès revolucionaris vinguts de pobla-

cions veïnes van aparèixer al poble. L'objectiu d'aquests comitès era sufocar qualsevol manifestació partidària de l'alçament militar, tot i que l'activitat que se'n derivava sovint era la d'atemorir les gents considerades de dretes i la de cremar esglésies, considerades com el màxim exponent de la reacció antirepublicana. A la comunitat de Sant Mateu de Bages es van encendre totes les alarmes, i ràpidament el rector de la parròquia -l'Antoni Corominas- va haver d'amagar-se a Sant Andreu i a cal Carné. Quan van arribar a Sant Mateu els membres del comitè revolucionari van anar directament a la rectoria i van ocupar l'església. La majordoma del rector va ser interrogada i amenaçada de mort, i l'església va ser saquejada i els objectes litúrgics, els sants, els retaules i el mobiliari cremats al mig del camp de futbol. Altres esglésies de la comunitat també van ser saquejades, com la de Sant Cristòfol, Sant Andreu, Sant Miquel i l'ermita de Sala.

D'ençà finals de l'agost del 1936, quan la Generalitat de Catalunya aconseguí posar ordre, s'esvaí

la por a noves intervencions dels comitès revolucionaris. Aquesta situació d'apparent tranquil·litat, però, no amagava les tensions que es vivien a les petites comunitats rurals. Fins l'esclat de la guerra a Sant Mateu de Bages la convivència es gestionava a través d'uns costums ancestrals que giraven entorn les feines del camp i les festes tradicionals. El fet d'estar en guerra comportava donar un protagonisme als ideals polítics que distorsionava aquella convivència, així com les relacions entre l'ajuntament del poble i les altres administracions del país. A més, els problemes al poble no sempre derivaven d'ell mateix. El fet de ser una parròquia aïllada i enmig d'uns paisatges de vegetació densa, va provocar que molts dels joves de la comarca cridats a quintes per anar a la guerra s'amaguessin en aquest municipi. Eren els emboscats, joves que per raons ideològiques o per por no es presentaven a files. S'amagaven en boscos, balmes, barraques de vinya o en cases d'amics o familiars. A Sant Mateu de Bages van ser 200 o 300 els emboscats, la majoria provinents de Manresa o Sùria, tot i que també

Bitllet de curs legal de l'Ajuntament de Sant Mateu de Bages, 1937-1938

n'hi havia que eren del mateix poble. Això va generar un gran neguit, ja que sovint passaven controls republicans per a saber de la seva existència o per esbrinar on s'amagaven. Molts eren els veïns del poble que els ajudaven en el proveïment d'aliments i roba, així com informant-los de l'arribada d'autoritats republicanes. Altres emboscats eren aquells ciutadans forans que cercaven refugi per haver estat gent significada del bàndol franquista i favorable a l'alçament militar feixista, com va ser el cas de Josep Tapioles, carlista i industrial de Terrassa que va amagar-se tota la guerra a cal Antònia i a cal Carné.

«Perquè els homes que estaven en edat d'anar a tirar tirs senzillament es van amagar als boscos. Es van emboscar, tots. Menys dos germans que no recordo de quina casa eren. Aquells van anar voluntaris a conquerir Terol, que era la consigna de per aquí aquesta comarca. I s'ho van creure i van anar voluntaris i van anar-hi i resulta que no sé si van arribar o no, però els republicans els van afusellar per traïdors. I van ser els dos únics morts que va haver a Sant Mateu. Perquè als emboscats suposo que no els devien buscar massa bé, perquè no en van trobar mai cap.»
Albert Puigdemívol

Els primers mesos de la guerra també van comportar canvis a l'ajuntament, ja que un cop iniciat el conflicte la composició

d'aquests havia d'estar formada només per gent afí a la República i sota criteris proporcionals. La casa consistorial es va instal·lar a l'antiga rectoria, des d'on van hissar una bandera republicana.

L'aparició dels comitès revolucionaris i dels emboscats van ser les manifestacions més virulentes del fet d'estar en guerra, però no les úniques. Els estralls es van notar en el dia a dia del poble. Les tradicions lligades a la religiositat es van celebrar cada cop amb més prudència. D'ençà el 25 de juliol del 1937 el culte catòlic va ser prohibit, i les misses es van haver de celebrar d'amagades a cases particulars. Gent adinerada o considerada de dretes va haver de fugir del poble, alhora que les autoritats prohibien la venda privada d'aliments davant l'escassetat d'aquests productes a les xarxes de proveïment urbanes. Estar a prop de localitats com Manresa o Súria, amb una forta tradició republicana i anarquista, va condicionar molt la localitat, ja que els pobles petits com Sant Mateu de Bages eren considerats de tradició dretana i tradicionalista. Tot i el context bèl·lic, les fonts orals remarquen la bona convivència entre els veïns de la localitat.

L'últim dels episodis de la guerra que tothom recordava al poble es va produir quan la retirada de l'exèrcit republicà. Aquest cop sí que van tenir la guerra dins de casa. En aquest procés de retirada sí que hi van haver trets i enfron-

taments al poble. El joves soldats republicans, ja en condicions físiques i anímiques molt dolentes, baixaven cap el poble destruint tota infraestructura per tal de retardar el màxim l'aproximació dels franquistes. En arribar al poble demanaven o robaven menjar d'on fos, alterant i atemorint a la població. Van ser dies molt difícils d'oblidar. Viure la fugida dels vençuts era com albirar la pau des de l'infern.

Tot aquest món en guerra es vivia en un petit poble allunyat encara dels temps moderns. Conscients d'uns canvis socials i econòmics que s'anunciaven des de les ciutats, tot eren temors a uns possibles canvis que semblaven no respectar les tradicions centenàries dels nuclis agraris. La Segona República va ser concebuda a les ciutats mitjanes i grans del país. El sentiment català i antimonàrquic aproximava a molta gent dels pobles a les reformes republicanes, però no a les transformacions econòmiques, socials i culturals. La majoria dels habitants de Sant Mateu de Bages no eren gent de dretes, concebien l'ordre i la seguretat des dels paràmetres d'una tradició lligada al camp, les creences religioses i a les activitats de lleure pròpies de les petites comunitats. És aquesta una raó de pes per a comprendre el patiment viscut al món agrari, pel fet de no saber estar ni reaccionar davant un conflicte que els superava social i culturalment.

Rectoria de Sant Mateu de Bages, seu de l'Ajuntament republicà durant la guerra

SANT MATEU DE BAGES

1944

La guerra va acabar a Sant Mateu de Bages el 23 de gener de 1939, quan l'exèrcit franquista va entrar al poble. S'iniciava llavors un període de repressió i de restitució de l'ordre que va comportar moments de gran tensió entre el veïnat. La pauta era sempre la mateixa i responia a una sistemàtica repressora que es repetia a tots els pobles i ciutats ocupats per les forces franquistes. Tota la població, amb la col·laboració de la Falange local, era interrogada i qüestionada per a compilar informació i iniciar les detencions pertinents de tots els i les ciutadanes que havien simpatitzat o col·laborat amb la República. En paral·lel al procés repressiu es constituïa una gestora municipal i se celebrava una missa de desgreuge a l'església de Sant Mateu de Bages. El procés de depuració va sorprendre tothom per la seva duresa i parcialitat, interrogant i detenint inclús als joves em-

boscats que s'havien amagat a la localitat per lliurar-se d'anar al front de batalla. Els i les veïnes de Sant Mateu recorden la detenció de l'alcalde republicà i d'altres veïns³⁰, i el posterior trasllat a camps de concentració i de treball a Igualada, Cervera o Lleida. S'iniciava així un procés de defensa i denúncia de responsabilitats que implicaria a tothom. S'iniciava un llarg període de postguerra on les restriccions i la por formarien part del dia a dia del poble. El racionament d'aliments, l'educació nacional-catòlica, el sorgiment del mercat negre, la prohibició de partits polítics i sindicats, la imposició del castellà o l'abús de poder esdevindrien senyals d'identitat d'una postguerra que s'allargaria fins a finals dels 1950.

El 1944 a Sant Mateu de Bages, va ser un any molt complicat per als veïns del poble. Sis anys després de la fi de la guerra, les con-

dicions de vida continuaven sent molt precàries. El racionament d'aliments continuava, i aquest control de la producció i proveïment d'aliments afectava molt l'economia pagesa, restringint el mercat lliure als productes del camp. A més va ser un any de sequera, de males collites i amb un hivern extremadament fred. Una instantània que ens pot fer entendre les dificultats del moment ens la dona aquesta notícia apareguda en acta municipal i que fa referència a una visita al poble del Governador Civil, prevista pel 5 d'agost de 1944. Tot i el gran esforç que van fer des de l'Ajuntament, eren temps difícils i tot va quedar reduït a la construcció d'un arc de triomf de fusta, banderes nacionals i un vi de benvinguda³¹.

«San Mateo de Bages, 2 de agosto de mil novecientos cuarenta y cuatro. En el lugar y hora de costumbre, se reúnen los señores conce-

Camp de concentració a l'Espanya franquista. Biblioteca Nacional d'Espanya.

jales que forman el ayuntamiento de este pueblo, cuyos nombres al margen expresan, bajo la presidencia del Sr. Alcalde D. Melchor Vila Santasusana y al objeto de celebrar sesión ordinaria de primera convocatoria, correspondiendo al día de hoy, a la que se da principio con la lectura y aprobación del acta anterior.

Seguidamente el Sr. Presidente da cuenta de todas las gestiones llevadas a cabo con motivo de la visita del Excelentísimo Gobernador Civil de la Provincia, -anunciada para el día 5 de los corrientes-, para que la misma tenga la mayor solemnidad posible. Dice que haciendo uso de las atribuciones que le fueron concedidas por acuerdo del día 5 de julio último, ha encargado al vecino y práctico en estos menesteres D. Isidoro Simón Gubianes la construcción de un arco de triunfo en honor a nuestra primera autoridad civil, habiendo adquirido banderas nacionales en número suficiente y encargado lo necesario para obsequiar al señor Correa y sus acompañantes, con un vino de honor. Todas estas explicaciones y muchas otras de detalle con respecto a la visita de referencia, son oídas unánime y entusiastamente aprobadas por

los señores de la Corporación Municipal.»

L'any 1944 encara es complicaria més per la presència de guerrillers antifranquistes -maquis- al poble. El Bages era una zona on tradicionalment actuaven els maquis. Era una zona de pas en l'eix Pirineus-Barcelona i alhora un territori amb una vegetació i una població dispersa que afavoria les accions del maquis, principalment sabotatges a les infraestructures elèctriques i atemptats contra les forces d'ordre públic. A més, nuclis urbans propers al poble encara disposaven d'importants nuclis de militància del PSUC o de la CNT, com eren Sallent, Manresa, Balsareny o Súria que podien facilitar suport logístic als guerrillers³². Aquesta presència de maquis va generar molta por i inquietud entre la població. Es vivia com una continuïtat de la guerra alhora que obligava a la mobilització de sometents i a la presència de la Guàrdia Civil al poble i els voltants, instal·lant-se ocasionalment a les dependències de la botiga³³. I el 1944 va ser l'any del maquis, l'any de l'operació Reconquesta d'Espanya, acció militar guerrillera que va voler envair la Vall D'Aran i que va fer que augmentés molt

l'activitat maqui a l'interior del país durant el segon semestre de l'any. D'aquest context neix la història que s'explica en aquesta monografia, la dels nou maquis assassinats el 10 de desembre del 1944 a Sant Mateu de Bages.

Tot i les dificultats, la comunitat de les parròquies que conformen Sant Mateu de Bages tornaren de mica en mica a una certa normalitat. L'església es va restaurar i la família Tapioles feu el mecenatge per a poder restituir les noves campanes; també es va condicionar el pont sobre el riu Cardener, destruït per les tropes republicanes quan la retirada. L'escola obria les seves portes i la festa major tornava a ser l'epicentre de la sociabilitat del poble. Tot i la repressió política i cultural que vivia el país i la falta de serveis bàsics com ara l'aigua corrent o l'electricitat, els veïns forjaren de nou un poble on poder viure i gaudir de les tradicions i del bé comú. D'ençà els anys seixanta del segle XX, però, haurien d'encarar un altre període de crisi davant un model de desenvolupament econòmic que qüestionava la viabilitat del món agrari tradicional. Aquesta, però, és una altra història.

Ball de cintes a l'era de can Pla, Sant Mateu de Bages [1920].

SANT MATEU DE BAGES EL 1944: A 1.076 KILÒMETRES D'ARGENCES

Argences és una població francesa del departament de Calvados, a la Normandia francesa. El 1944 sumava una població de 1.108 habitants dedicada a l'agricultura i la ramaderia en uns camps densament coberts per boscos. Està relativament aïllada, però a prop del nus de comunicació que lliga l'Ille de França (París) amb Caen i la costa Nord i Oest de Normandia. Fou fundada el 989, quan Ricard I de Normandia feu donació d'unes terres a l'abat de Fécamp.

Argences i Sant Mateu de Bages són dos pobles a més de 1.000 kilòmetres de distància però amb unes característiques socio-econòmiques molt sem-

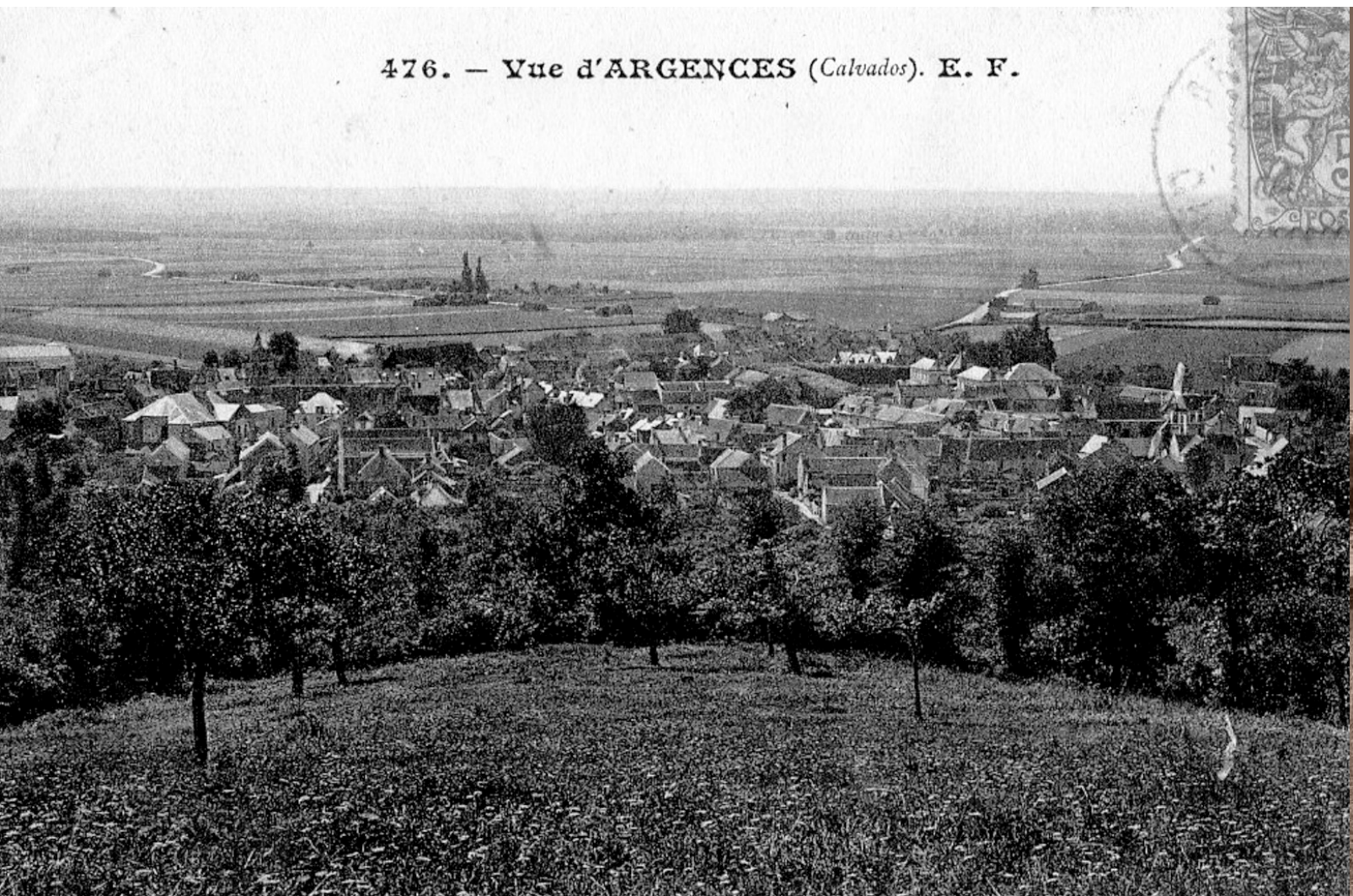
blants que les agermanen. Són nuclis d'origen medieval (segle X) en un paisatge romanitzat on predomina l'agricultura, la ramaderia i l'explotació dels recursos forestals. Tenien el 1944 els mateixos habitants, i en ambdós casos s'organitzaven al voltant de nuclis de població dispersa, tot i que en el cas d'Argences el nucli principal era més dens, urbanitzat i poblat. Pobles catòlics i tradicionals, de costums ancestrals. Fins aquí, una mirada de les característiques d'aquests pobles des d'una òptica local.

Però Sant Mateu de Bages i Argences, el 1944, radicaven en un món rural connectat i afectat pels

esdeveniments globals, i ambdós pobles van viure l'ascens i la caiguda dels feixismes europeus des de realitats històriques diferents però alhora interconnectades. Argences com a població d'una França amb una forta tradició republicana i democràtica que en els inicis del segle XX es posicionà majoritàriament contrària als moviments feixistes dels anys 1920's. El país, però, serà envaït pels nazis alemanys el juny de 1940 i ocupat fins el desembre del 1944 (dates coincidents amb l'estada i la mort dels maquis a Sant Mateu de Bages). Davant l'ocupació alemanya del territori francès i la capitulació del govern gal, no trigarà massa temps en

Panoràmica del poble normand d'Argences, [1930]

476. — Vue d'ARGENCES (Calvados). E. F.

aparèixer la lluita armada contra les forces d'ocupació: la Résistance, grups de guerrillers que a ciutats i pobles s'enfronten al nazisme alemany i al feixisme gal. Molts d'aquests guerrillers seran espanyols i catalans originaris de l'exili republicà (1939). Argences, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, serà reconeguda com a nucli molt important de la Resistència, i escenari d'un dels sabotatges contra els nazis més importants de la regió de Normandia: el 16 d'abril de 1942, un grup de la resistència va fer descarrilar el tren Maastricht-Cherbourg, provocant 28 morts i 19 ferits entre els alemanys. La venjança dels nazis no es va fer esperar i la població d'Argences va patir una de les matances civils de més abast. En venjança, però, el 30 d'abril tornaren a sabotejar la línia ocasionant la mort de 10 soldats i 22 foren ferits greus. Quan el sis de juny del 1944, les forces

aliades inicien el desembarcament a les costes de Normandia (a 25 kilòmetres d'Argences), aquesta població serà lliberada amb la participació del maquis en la lluita.

La situació el 1944 a Sant Mateu és radicalment diferent. Aquí no es festejarà cap victòria antifeixista. D'ençà 1939, el règim feixista de Franco s'ha imposat a una II República que del 1931 al 1939 va voler portar al país aquella cultura democràtica arrelada a França d'ençà la Revolució Francesa del 1789. Als habitants de Sant Mateu els esperaven molts anys de misèries econòmiques i morals.

El fet que cal tenir en compte en aquesta història és la connexió històrica entre ambdues poblacions. Aquell maquis francès que sabotjava l'exèrcit alemany va ser possible, en bona part, per l'experiència i motivació d'uns exiliats republicans que des del

primer dia de l'ocupació nazi de França van optar per organitzar i sumar-se a la lluita armada. Tanmateix, aquesta solidaritat dels espanyols republicans arrelava també a la memòria que preservaven de la participació de prop de 10.000 francesos de les Brigades Internacionals en la defensa de la II República dels anys 1936 al 1938.

Quan a finals del 1944 s'alliberava França, els maquis espanyols i les forces polítiques republicanes radicades a l'exili francès, van decidir incrementar les accions de la lluita armada guerrillera a l'interior del país. Som al novembre i desembre de 1944, els dies protagonistes de la història dels maquis assassinats a Sant Mateu de Bages. Per cert, un d'els nostres protagonistes maquis –en Jeanera francès, de la localitat bretona de Finisterre, situada a 350 kilòmetres d'Argences.

Sant Mateu de Bages.

6.

DESEMBRE DEL 1944 A SANT MATEU DE BAGES. LA HISTÒRIA DELS MAQUIS

Portada de la publicació *Reconquista de España* de la UNE, anunciant la victòria dels Aliats a la Segona Guerra Mundial, Mèxic 29 de maig de 1945. Fons PSUC (ANC).

DEU DE DESEMBRE DE 1944 A SANT MATEU DE BAGES: CRÒNICA D'UNA HISTÒRIA ANUNCIADA

“Se celebra entre los señores reunidos un extenso cambio de impresiones respecto a la aparición en este término municipal de unas partidas de rebeldes huidos que al parecer tratando de amedrentar al vecindario con sus desmanes y fechorías, hace unos quince días atracaron la casa del compañero del Consistorio Sr. Ferrer y ayer mismo manifiesta la Presidencia se desvalijó la casa de José Puigdemívol, lo que revela una audacia inaudita de los forajidos. Además, en la persona del Sr. Puigdemívol se le profirieron amenazas graves, todo lo cual redundando en una manifiesta intranquilidad del vecindario. El cambio de impresiones celebrado, oídos los pareceres de los señores concurrentes, cristaliza en el acuerdo que se toma por unanimidad, de efectuar las gestiones que se estimen pertinentes además de las que se han venido efectuando

pero de forma, las a efectuar, que resulte más efectivas que las primeras para que el vecindario no pueda acusar de pasivas a las Autoridades locales. Se concede un voto de confianza a la Presidencia para que en unión y compañía de las personas que estime puedan acompañarle en sus gestiones, realicen, con la perentoriedad que el caso reclama, las que se precisen ante la Superioridad para que teniendo conocimiento de los hechos, pueda atajarlos mediante el envío a este pueblo de las Fuerzas Públicas que estime conveniente. [...]»

Fragment de l'acta de l'Ajuntament de Sant Mateu de Bages, a sis de desembre de 1944.

Aquesta acta de l'ajuntament és del tot sorprenent. Ens parla de la presència de maquis al poble des de feia com a mínim quinze dies,

així com de greus accions guerrilleres que van afectar a gent notable del poble. S'esmenten gestions que havia fet l'Ajuntament per tal de controlar la situació, i que aquestes no havien donat resultat (no s'especifiquen quines van ser) i, finalment s'anota que cal denunciar els fets i demanar ajut a les autoritats.

Aquesta actitud és més pròpia dels habitants comuns del poble que de les seves autoritats. I és que al poble tothom sabia de la presència d'aquests guerrillers des de feia dies, i no pel fet d'haver sentit sorolls o d'haver-los vist rondant mig amagats pel bosc sinó per la presència d'aquests fent gestions al poble i demanant menjar pels masos veïns. Van ser molts dies d'estança i molts els contactes amb els forasters. Quan l'Ajuntament decideix demanar ajut, són molts

Maquis republicans a Toulouse, 1944. AD.

els testimonis que ens expliquen les peripècies d'aquests joves pel poble i, també, les raons que els varen portar a no denunciar-los. La por a possibles venjances dels guerrillers i la por a obrir la caixa de trons en denunciar els fets a la Guàrdia Civil, ja que això comportava escorcolls, interrogatoris i batudes pels camps. Resulta comprensible l'actitud reservada de la gent de Sant Mateu, però difícil d'entendre la presa per les autoritats. L'any 1944 és l'any dels maquis, un temps amb una important activitat d'aquests grups guerrillers. La invasió de la Vall d'Aran dins l'operació *Reconquista d'Espanya*, va suposar l'entrada de molts maquis a la Península en el marc d'una estratègia encaminada a desestabilitzar la zona mesos abans de la incursió prevista. Tanmateix, un cop fracassat l'intent d'envair la Vall d'Aran, molts maquis decidiran quedar-se i lluitar a Catalunya, mentre d'altres es mouran per terres catalanes en haver-se deslligat de les vies de retorn a França. Són temps de molta presència guerrillera, i les autoritats franquistes han desplegat importants dispositius militars i han alertat a les autoritats locals i sometents de pobles i

ciutats. Parlem també d'autoritats del poble, de reconeguts franquistes que ara manen a l'Ajuntament de Sant Mateu. Com és que no van accelerar les gestions per a combatre amb més eficàcia la presència d'aquests maquis?

És possible que tot i la seva responsabilitat vers el règim franquista, l'alcalde, el secretari i els regidors³⁴ actuessin més com a veïns i propietaris que no pas com a polítics, tot esperant que els maquis marxessin el més aviat possible del poble. Normalment els maquis dormien un sol dia en cada indret, per seguretat, i després marxaven. Tota aquesta història està farcida de fets i situacions un tant anòmales i fora del comú.

La detenció i la mort dels nou maquis quatre dies després de la redacció d'aquesta acta municipal va ser la crònica d'una història anunciada. Entre silencis tothom sabia de la presència dels maquis; tothom s'estranyava de la seva joventut i de la seva inconsciència i temeritat; tothom sabia que si no fugien ràpid de la localitat la història acabaria malament, com així va succeir.

Creu de la Plaça de Sant Mateu de Bages. (Fot: Diputació de Barcelona)

Fotograma de la pel·lícula *Silencio roto*, de Montxo Armendáriz, 2001.

UNA HISTÒRIA DE MAQUIS A SANT MATEU DE BAGES. NOU MORTS, UN FUGITIU I UN DESCONEGUT D'ORIGEN FRANCÈS

Saber-ne poc d'aquests maquis i haver de fer hipòtesis

El novembre del 1944 es van instal·lar a la masoveria abandonada de Borrell deu maquis durant més de quinze dies. Aquesta masoveria ubicada a Coaner no s'explotava d'ençà principis del segle XX. Tan sols conservava els arcs, una primera planta en males condicions i la planta baixa. La seva condició de masoveria aïllada i deshabitada feia d'aquest espai un lloc idoni com amagatall per resguardar-se de la climatologia i de la Guàrdia Civil. Situada en posició elevada entre una densa vegetació i un paisatge feréstec, era un indret fàcil de vigilar i de defensar. Els masos poblats no estaven massa lluny, tot i que la botiga de Sant Mateu, l'única de la zona, estava a més d'una hora i mitja caminant. L'elecció del lloc escollit pels guerrillers ens diu del bon nivell d'informació del que gaudien al respecte. Un cop instal·lats no van trigar en donar senyals de vida. Tot i les mesures de seguretat que havien de complir, la llarga estança dels maquis en aquest indret feia impossible de complir-les. L'equipament d'un maquis el conformaven avituallaments, armament i robes pensats per a dies de marxa. Una motxilla d'uns 25 a 30 quilos amb paquets de menjar (cansalada, pa, arengada, sucre, cafè), vi i conyac, armament lleuger, algunes medicines, roba d'abric, espartenyas i alguns utensilis de cuina i d'escalada, com cordes. Era un equipament pensat per a fer ruta i no per a fer llargues estances en un sol indret.

Estar quinze o vint dies en un mateix lloc no era propi dels maquis. Obligava a cercar aliments en una mateixa zona, a ser vistos pels veïns i delatats; inclús, podia ser un factor de risc per a altres grups guerrillers de pas per la zona. Sembla ser que havien format part d'un d'aquells batallons maquis que van participar de la invasió de la Vall d'Aran l'octubre del 1944³⁵, però encara no sabem què feien a Sant Mateu de Bages. Podia ser que un cop finalitzada l'operació Reconquesta de Espanya haguessin estat destinats a grups guerrillers de l'interior del país. És possible que baixessin cap a Barcelona via Manresa o Manlleu. L'altra possibilitat és que un cop finalitzada l'aventura de la Vall d'Aran, davant la pressió de les forces militars franquistes, es veiessin aïllats a la rereguarda dels Pirineus sense possibilitats de retornar a França, tot esperant ordres o indicacions.

Un maqui de l'interior mai s'hagués amagat deu o quinze dies en un mateix indret. Sabien de la capacitat militar de les forces franquistes, de la por existent als pobles i de la dificultat de moure's per un territori controlat i entre una població farta de la fam i misèria que patien cinc anys després d'acabada la Guerra antifeixista. La percepció política dels antifranquistes que lluitaven a l'interior era molt més decebedora que la viscuda des d'un exili francès que tot just celebrava la victòria sobre el nazisme.

I és que tots els senyals indiquen un cert grau d'inconsciència d'aquests guerrillers, segurament fruit del desconeixement de la situació política i social de la Catalunya del 1944. Al fet de quedar-se tants dies en un sol indret cal que hi sumem altres accions de risc que van cometre. La primera, les constants sortides per l'entorn més pròxim per tal d'aconseguir menjar i diners. La segona, el fet de sortir tots junts a realitzar accions d'aquest tipus.

Grup de guerrillers republicans a Toulouse, dies abans de l'operació Reconquesta de Espanya, octubre de 1944.

La tercera, segons fonts orals, fer les sortides alguns d'ells amb vestit militar i no civil. Quarta, la quantitat d'accions perpetrades contra elements significatius del règim i de la Falange locals, arriscant-se massa sovint a revenges per part d'aquells que disposaven d'influència entre les autoritats comarcals. Cinquena, no disposar d'informació relativa a les ideologies i simpaties dels veïns, ja que segons testimonis podien haver estat molts més els delators (en aquest cas la por entre la població jugava a favor dels maquis). En aquest sentit, sabem com a mínim d'una família de Sant Mateu de Bages que hagués pogut donar suport logístic i de proveïment als maquis. Parlem de cal Pla, una llar que va perdre els seus dos fills a la guerra i que posteriorment – un any més tard – va ser detinguda, torturada i empresonada per haver donat suport a maquis de la zona³⁶. La sisena qüestió que denota una certa inexperiència i temeritat va ser la falta de mesures de precaució a l'hora de vigilar la masoveria de Borrell. Segons testimonis, quan la Guàrdia Civil pujava cap a la masoveria on dormien els guerrillers anaven fent soroll per a alertar-los i així estalviar-se un enfrontament armat. En arribar al lloc assenyalat, tan sols una persona feia guàrdia, i estava dormint. La resta del grup guerriller dormia plàcidament i ni tan sols van poder oferir resistència.

Van ser sense cap mena de dubte uns joves idealistes, segurament formats adequadament per a la Resistència francesa, però no per

endinsar-se en la negra nit del franquisme. Al sud de França, tot i el perill extrem que comportaven les accions de la resistència, l'any 1944 disposaven d'un immens suport popular i d'unes forces polítiques i guerrilleres perfectament organitzades i empeltades al territori.

De fonts escrites contemporànies sobre els fets dels nou maquis morts al Borrell en tenim molt pocs documents, i tots produïts per l'administració franquista o pel capellà del poble. No disposem d'informació generada per les forces guerrilleres, tan sols d'alguns documents colaterals que fan referència a la situació del moviment guerriller l'any 1944.

Més enllà de les actes de defunció anotades pel capellà Josep Suñé en el llibre de defuncions de la Parròquia de Sant Mateu de Bages, el primer document que ens aporta dades d'aquesta història és l'acta municipal del 6 de desembre de 1944, signada per l'alcalde franquista Melcior Vila Santasusana, on es denuncia la presència de maquis al poble i alguns dels actes que han perpetrat. De la informació que se'n desprèn del document són tres les notícies de relleu per a poder relatar els fets viscuts aquell desembre del 1944. El primer és que informa dels dies que porten rondant pel municipi, [...] «Hace unos quince días atracaron...» [...]; més endavant ens descriu algunes de les accions guerrilleres, [...] «hace unos quince días atracaron la casa del compañero de Consistorio Sr.

Ferrer y ayer mismo manifiesta la Presidencia se desvalijó la casa de José Puigdellívol [...]». La tercera notícia de relleu és que des del consistori es dona llum verda a operacions encaminades a posar punt i final a aquesta història, tot demanant ajut a les autoritats comarcals competents.

Els altres dos documents oficials són també actes del ple de l'Ajuntament, del 3 de gener i del 7 de febrer del 1945, i en elles es recull el fet de donar-se per tancada l'operació contra els maquis i felicitant als cossos i forces de seguretat.

Pel que fa la documentació vinculada al maquis, tan sols destacar l'informe que els òrgans de direcció del PCE redacten sobre la situació del moviment guerriller a l'interior, on sí es fa constar una anàlisi crítica de l'actuació, sovint temerària, dels joves maquis vinguts de terres franceses³⁷. En aquest sentit, l'acta del ple de l'Ajuntament del 6 de desembre anota una notícia que podríem lligar amb aquesta crítica apareguda en els documents del PCE, [...]«Hace unos quince días atracaron la casa del compañero de Consistorio Sr. Ferrer y ayer mismo manifiesta la Presidencia se desvalijó la casa del Sr. Puigdellívol, **lo que revela una audacia inaudita de los forajidos.** [...]»

Altres fonts documentals consultades, com és el cas de l'Arxiu Històric de la Guàrdia Civil, no ens han donat encara resultats, però són moltes les fonts encara per treballar³⁸.

Mural pintat a Sallent en memòria dels guerrillers antifeixistes.

Quan els i les veïnes de Sant Mateu de Bages recorden la història

Tot i l'existència de bona bibliografia sobre el tema dels maquis i de investigacions i articles sobre el tema dels guerrillers a Sant Mateu de Bages, la font documental més rica en informació i més treballada continua sent la font oral, les veus i la memòria de la gent del poble.

Tenim notícies del lloc on s'amagaven, la masoveria abandonada a Borrell, i sabem que el grup dels maquis el conformaven deu homes dels quals un, el que feia guàrdia, va poder fugir la nit que els detingueren.

La gent de Sant Mateu de Bages relata els fets viscuts des d'una memòria col·lectiva: allò que recorden no s'erigeix des de l'anonimat ni el secret sinó que forma part de les històries del poble. I els seus records sempre es filtren des del present de l'enquesta, diuen allò que creuen més atractiu o interessant per a l'oient, orientant els fets viscuts en l'allò més emocional. És per aquest motiu que els relats compilats els formen històries vinculades a les aparicions dels maquis pel poble, el fet de la seva detenció i a la por amb la que es van viure aquests fets. Entre paraules i records, però, podem conèixer detalls interessants i fer una descripció mínima d'aquest grup de maquis: eren joves; sabien parlar francès; eren temeraris; actuaven sovint en grup; alguns d'ells encara anaven amb el vestit militar; disposaven de bon armament; l'organització no era el seu punt fort; eren respectuosos amb els nens, els joves i les dones del poble; Actuaven sota criteris ideològics, collant als *burgesos* de Sant Ma-

teu; Passaven molta gana i algun d'ells sentia nostàlgia per la seva família³⁹.

La por dels habitants de Sant Mateu és, sens dubte, el quall que lliga tots els fets viscuts en aquesta història. Si la fam i la misèria són presents en els testimonis, la por esdevé omnipresent. I des d'aquesta por se'ns expliquen totes les actuacions que van cometre els guerrillers aquells dies de finals de novembre i inicis de desembre del 1944. Els seus objectius eren trobar menjar i apropiar-se dels diners i les armes dels rics del poble. Cap dels entrevistats cita els medicaments, fet que fa descartar que fos la malaltia el motiu pel qual el grup va allargar tant la seva estada a Sant Mateu. Els queviures els cercaven a les cases de pagès pròximes, però cal suposar que l'avituallament d'aquestes cases era llavors escàs, i, més, per a donar de menjar a un grup tan nombrós. Sigui per aquest motiu a per un altre que desconeixem, el fet és que van arriscar-se a anar a la botiga del poble, edifici que també acollia l'Ajuntament, l'escola, l'economat i la sala de ball. Aquesta temeritat, a més, la feien en grup, i la van fer fins l'últim dia⁴⁰.

Però va ser la llarga estada a Sant Mateu de Bages la que va conduir la història a un tràgic final. Tot indica, que segurament el desig de tota la població passava pel fet de conviure un o dos dies amb ells, i prou, tot esperant que marxessin cap a altres llocs. Hom sabia que el maquis actuaven així. Però no va ser el cas dels maquis a Sant Mateu de Bages. Aquesta història soterrada per tots els habitants

del poble no es podia mantenir per més temps sense gestionar-la d'una altra manera: massa dies d'activitat i soroll maqui.

Quan els sis de desembre el consistori en ple decideix demanar ajut a les forces de seguretat de l'Estat i als sometents dels pobles veïns, la nostra història s'accelera i es violenta, amb la participació activa de veïns del poble com a delators i actors de la detenció i l'afusellament dels nou maquis. Fou una nit amb boira, plujosa i molt freda. Els maquis van ser assassinats entre les onze i les dotze de la nit d'aquell 10 de desembre del 1944. El botxí va ser el cap de la Guàrdia Civil de Súria. Deixaren els cossos sagnants al bosc per a ser enterrats l'endemà, però l'alcalde va ordenar que fossin enterrats al cementiri de Sant Mateu de Bages, davant l'atenta i atemorida mirada dels seus veïns⁴¹.

Tres jorns més tard, el 15 de desembre de 1944, tornaren a sonar trets a tocar del cementiri. Afusellaven a Juan Maria, un maqui d'origen francès, de la localitat bretona de Finistère. Havia estat detingut al Molí del Carner, a Sant Mateu de Bages. Un dels seus companys va ser assassinat i enterrat allà mateix, un altre va fugir, i en Juan Maria va ser arrestat i conduït a la caserna de la Guàrdia Civil de Berga per a ser interrogat; després el portaren de nou cap a Sant Mateu de Bages. Fou dut a la botiga, on li oferiren menjar i estris per escriure a la seva família, dona i dues filles. Hores més tard l'afusellaren davant el mur del cementiri, on descansa amb els seus camarades⁴².

EL RELAT I LA MEMÒRIA POPULAR. UNA FONT PER A LA HISTÒRIA⁴³

Disposar de fonts documentals és fonamental per a l'estudi dels fets històrics. No deixen de ser, però, fonts produïdes per persones o institucions que necessiten una mirada crítica i ser contrastades. El cas de la font oral és particular, ja que el records de cadascun venen condicionats per molts factors que cal tenir molt presents: els anys que han passat des dels fets, el currículum vital de la persona entrevistada, les ideologies o l'estat d'ànim de l'entrevistat poden afectar les respostes. En el cas que ens ocupa, que és el de la història de l'estada dels deu maquis que van actuar i morir a Sant Mateu de Bages el desembre de 1944, de les fonts orals aprofitarem més el detall concret que el relat en si, amb l'objectiu d'extreure una informació que després lligarem al relat complet d'aquesta història.

Presència i accions del grup de maquis

De l'anàlisi dels records dels i de les veïnes de Sant Mateu de Bages es pot treure la conclusió de que el món maqui era una realitat que tots coneixien, un tema persistent per la continuada acció de la lluita guerrillera a les terres del Bages. No hi ha cap cita on les veus orals ens parlin dels maquis com a realitat externa desconeguda. A més, són moltes les històries que expliquen i molts els testimonis: canalla, dones, masovers o propietari van tenir contacte amb guerrillers. També ens detallen altres històries de maquis de la zona o de la comarca, verificant així que el tema de la guerrilla armada formava part de les converses, neguits i llegendes de la gent d'aquestes contrades.

Un altre aspecte que ens crida l'atenció és el relat de l'activitat

guerrillera per la zona i pel poble. Tot i esmentar que actuaven al vespre i amb prudència, tothom els va veure, baixaven en grup i van estar un munt de dies amagats prop del poble. Respecte de la seva conducta, els records varien molt depenent de la persona entrevistada. Uns els defineixen pràcticament com a bandolers. Altres, diuen d'ells amb més calidesa i els defineixen com a persones que pagaven la compra o demanaven menjar sense més.

«Se oía decir que aquellos guerrilleros estaban y transitaban por la zona. Se presentaban a los campesinos que trabajaban en los bosques, dándoles una cantidad de dinero y les mandaban a comprar comida y otros comestibles a Suria, población cercana a Sant Mateu de Bages con el fin de no darse a conocer y poder autoabastecerse. Una vez tenían todos los comestibles, víveres y lo necesario se iban no sin antes advertirles de que si los denunciaban a la Guardia Civil volverían para pegarles un tiro.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

«Habían asaltado ya algunas masías, entre ellas la casa Rabasa a los que sustrajeron ropas, dinero y escopetas de caza. El dueño de la citada casa en aquel entonces tenía un cargo en el ayuntamiento de Sant Mateu.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

«Al día siguiente se pudo comprobar que en otras casas deshabitadas habían estado otros grupos que al oír el combate se fueron.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

«Els maquis venien a comprar molt pa. Eren francesos i havien

arribat fins aquí. Ells dormien al bosc, al trencall de la Rovira, al Solei. Venien a comprar a la botiga i molt bé que pagaven. Els van fer anar a buscar, una xivatada,[...]»

Memòria de Francesc Fontanet

«Anàvem a la botiga a comprar al vespre. Me'n recordo el dia allà a cal Borrell, que en van matar a no sé quants. Me'n recordo que el camió del Rabassa... Érem allà davant de missa, érem canalla encara, i quan vam passar allà al davant, que anaven a comprar al vespre allà a la botiga i teníem por, esclar. Sortien al vespre o a hores avançades perquè no els veïessin. D'amagats per les cases n'hi havia a moltes cases, que tenien gent amagada. Perquè sinó, els que podien enxampar els mataven a tots. Però vam passar molta por i misèria. Perquè ja t'ho dic: no hi havia res.»

Memòria de Rosa Pesarrodona

No eren bandolers

El règim va voler sempre definir el maquis com a partides de bandolers. No volien atorgar caràcter polític a les seves accions. Les fonts orals, però, ens diuen d'un altre tipus de persones, bones i amb ideals. Un dels testimonis ens explica que quan els maquis van entrar a la botiga de Sant Mateu de Bages, el primer que van fer va ser deixar anar els clients de la botiga. Tanmateix, en el moment de voler tallar la línia de telèfon van atendre la petició de la responsable de la botiga de no fer-ho davant la possibilitat de no poder atendre les urgències mèdiques, ja que era l'únic telèfon del poble (recordem, a més, que serà des d'aquest telèfon que els amos

trucaran després a la Guàrdia Civil per a denunciar els fets). Instants més tard faran que les dues dones i el jovenet passin també a una altra sala, demostrant de nou una gestió de la violència molt calculada.

Una altra cita que pot donar-nos pistes de l'actitud política dels guerrillers, és que sabien a qui robaven. Si eren gent senzilla els hi demanaven o exigien aliments, però en cas de ser gent adinerada els violentaven i prenien des d'armes a importants quantitats de diners.

«Mientras estaba terminando de enroscar el último pasador sentí que desde la parte de fuera me empujaban con fuerza para entrar. Entran en la tienda 8 o diez hombres armados con pistolas y metralletas automáticas, unos vestidos con ropa militar, otros no, y se dirigen a mi jefe y hacen salir fuera de la tienda y obligan a irse a sus casas a los dos clientes. Uno de ellos manda que corten el único hilo telefónico que había en el pueblo. La Irene, mi jefa, les dice que no lo corten... que en el pueblo no había más que aquel que era el central, que si hubiese alguna necesidad en alguna familia no se podría llamar al médico. Uno de ellos manda quedarse de guardia allí junto al teléfono. A mí y a las tres mujeres de la casa nos meten en la cocina, también con vigilancia. Otros estaban hablando y los restantes, estaban llevándose todo el género de conservas y todo lo que contenía el comercio, incluyendo el racionamiento que Abastos y Transportes daba cada mes para todo el pueblo.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

«A l'acabar la guerra hi va haver els maquis, també. Al cap d'un collet que hi ha a una casa que en diuen el Borrell, n'hi havien 11. Baixaven a comprar a la botiga (hi tenien més una hora i mitja). I se li veia com portava la pistola sota la camisa. Però ells venien i pagaven. I al cap d'uns quants dies hi havia el meu

germà que treballava allà, que aprenia de forner. Llavors ja sabien que anaven per les cases i deien: demà heu de tenir 50.000 pessetes. I les havies de tenir. I d'altres cases que anaven i deien: demà heu de matar conills i els heu de tenir a punt a aquesta hora [...]»

Memòria d'en Pere Manau

La delació

La delació formava part del món maqui. És una delació que cal analitzar des de la prudència, ja que podia ser resultat tant de la por, d'unes idees determinades considerades justes o fruit de la venjança i l'odi. En el cas que ens ocupa, el propietari de la botiga, que no simpatitzava amb la República i, menys encara, amb forces polítiques de l'esquerra comunista o anarquista. A més, un cop acabada la guerra, aquesta gent d'ordre va esdevenir el grup dirigent de la comunitat.

«[...] esto no puede quedarse así, y me dice el jefe: Alberto coge el teléfono y ponme con la Guardia Civil de Suria [...], contestaron y se puso al habla con el mando comunicándole lo sucedido. [...] El dueño me dijo llégate a la casa Burrión, a cal Carme y a cal Pubill y diles que mañana, muy de mañana, si pueden acompañar a las fuerzas de la Guardia Civil y policía para enseñarles el camino para ir a la sierra donde se creen que están este grupo de maquis.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

A la caça dels maquis

«[...] «Suponían que los maquis estaban en una casa deshabitada que quedaban los sótanos que eran en arco. A las cinco de la mañana empezaron a llegar los primeros camiones de la Guardia Civil delante de la casa. El dueño les esperaba, les invitó a comer y a beber y cuando empezó la luz del día [...]. Mientras las fuerzas

subían por la parte de Sant Mateu de Bages, otro pelotón subía desde Suria i Coaner hasta el sitio que habíamos quedado. [...] A las dos de la tarde volvieron las fuerzas con sus camiones con bastante material, bombas metralletas y una ametralladora junto con bastante munición. Yo pregunto a mi jefe ¿Qué ha pasado, desde aquí se ha oído mucho combate? Contestó: de nosotros no ha habido ninguna baja, de ellos han caído muertos nueve maquis y el centinela huyó al ver que todo estaba rodeado de guardias. Aquel día fue un día muy a favor de las fuerzas, pues la montaña estaba envuelta con una intensa niebla y hacía un frío intenso.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

Els maquis com a éssers menystinguts

«Aquellos cuerpos allí se quedaron, se tenían que enterrar, a los tres días se buscó un camión para traerlos al cementerio. Fue José de la casa Rabasola que lo tenía y fue quién hizo el traslado. [...] Para transportarles helados como estaban se realizó cortando nueve pinos largos y poco recios y atados a ellos los troncos se pudieron traer hasta el camión. [...] El día siguiente que era domingo los dejaron tendidos en el cementerio después de descolgarlos del camión. La gente del pueblo lo presenciaron desde 50 metros.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

Qui eren aquests nou maquis?

Per les fonts orals sembla evident que aquest grup de maquis provenia de França. Portaven diners del país veí i entre ells podien expressar-se en francès. Eren molt joves, fet que ens podria fer pensar que alguns d'ells podrien haver estat aquells jovenets que passaren la frontera el 1939 i que ara decidien retornar per a lluitar contra el règim franquista. Una de les fonts ens diu que eren

d'una brigada de l'Agrupació de Guerrillers Reconquista d'Espanya, els qui havien intentat envair la Vall d'Aran l'octubre del 1944.

La darrera de les declaracions que apareix en aquest apartat, que prové d'una font oral d'un soldat de lleva regular que va estar destinat a la Vall d'Aran l'any 1944 recorda l'elevada formació militar d'aquells maquis i l'origen de molts d'ells, republicans espanyols i catalans que van servir a la Resistència francesa en el front de Normandia en temps de la invasió de les forces aliades.

[...]. *«Se les rasgó los bolsillos y no se les encontró más que monedas francesas. A uno de ellos una medalla de San Antonio y en la camiseta un número que los identificaba.»*

Memòries d'Alberto Manau Vila

«Dos maquis con unos papeles en las manos que entregaron al jefe, le dijeron: Si usted nos denuncia vendremos a buscarle para pegarle un tiro. Yo pude leer lo que decía en el papel: 6 de diciembre de 1944. En el día de hoy, hemos hecho acto de represalia contra José Puigdemívol, que si no es verdad todo lo que se le imputa le será devuelto el valor de todo lo que se le ha sustraído. Firmado y sellado: Agrupación de Guerrilleros Reconquista de España. 3ª banda 3er. Batallón.»

Memòries d'Alberto Manau Vila

«Els maquis venien a comprar molt pa. Eren francesos i havien arribat fins aquí. Ells dormien al bosc, al trencall de la Rovira, al Solei. Venien a comprar a la botiga i molt bé que pagaven. Els van fer anar a buscar, una xivatada,[...]»

Memòria de Francesc Fontanet

«Parla dels maquis que van fer la invasió [de la Vall d'Aran] com a soldats que molts havien estat destinats a Normandia per a fer caure a trets camions nazis, que es sortien de les tortuoses carreteres

de la costa, precipitant-los penya-segats avall. Tasques de boicot per tal que els alemanys no defensessin les zones abruptes que havien de superar els del desembarcament.»

Memòries de Marcel·lí Pasquina, Cardona

I el francès, qui era?

Com diu la investigadora francesa Patricia Le Du, Juan Maria era de nacionalitat gal·la, de la localitat bretona de Finistère, lloc que va rebre molts immigrants gallecs després de la Primera Guerra Mundial. És molt possible que formés part de la Resistència francesa contra els nazis i s'apuntés més endavant a un batalló maquis per a participar de l'operació de la Vall d'Aran.

«El día quince del mes de Diciembre del año mil novecientos cuarenta y cuatro, el abajo firmado Cura Ecónomo-Regente de la Párrroquia de San Mateo de Bages del Obispado de Vich y provincia de Barcelona, como encargado de este cementerio de San Mateo de Bages y cumpliendo órdenes de la Autoridad Militar, mandé dar sepultura al cadáver de un súbdito francés "rojo" llamado Juan María, de Finisterre, perteneciente al llamado maquis, que halló la muerte en esta localidad, habiendo antes recibido el sacramento de la Penitencia. Por ser así lo afirmo, José Suñé Presbítero Ecónomo.»

Llibre de la Parròquia de Sant Mateu de Bages

«Juan María serait le fils des émigrés galiciens qui se sont installés dans le Finistère où lui-même serait née.»

Patricia Le Du

(Association Nationale des Anciens Combattants et Ami(e)s de la Résistance- ANACR).

«Llavors a casa hi havia una altra colla -de maquis- que van anar al Molí del Carner, hi van passar el

dematí i els van dir que els hi arreglessin dos conills, que hi anirien al migdia. I els homes collien olives a dalt en un costat i tenien un xicot i els va portar l'esmorzar. Llavors va avisar els homes (Hi havia 23 Guàrdies Civils a la sala de ball estacionats). Els van anar a avisar, llavors van baixar cap baix aquelles costes i es van anar amagant i en van matar també un, l'altre es va escapar i l'altre el van fotre a la presó. Al cap de dos o tres dies el van portar de nou a Sant Mateu, i a la botiga li van dir que s'atipés, que mengés el que volgués. I aquell home ja va dir: Ja sé on m'emporteu! Anaven a mata'l allà, i el van portar cap el cementiri.»

Memòria de Pere Manau

MEMÒRIA DEMOCRÀTICA A SANT MATEU DE BAGES

L'any 2018, l'Ajuntament de Sant Mateu de Bages conjuntament amb les entitats L'Arada Creativitat Social, Riubrogent i A.D.F. Amics del Bosc, van editar el llibre *Memòries del Jovent d'ahir*, una obra excel·lent que recull relats de vida i la història popular de la localitat des de mirades i fonts diverses. A través del seu índex es mostra una metodologia de treball rigorosa i alhora profundament democràtica, on els fets, els costums i les històries que ens expliquen s'entrellacen per a fer de la fotografia de la comunitat que representen un món que cal descobrir i comprendre en tota la seva senzillesa i complexitat. Els fets i les històries més dures, les lligades als temps de la guerra i la postguerra, es fan més comprensibles per a un lector que ja ha estat informat prèviament d'altres aspectes socials, cultu-

rals i econòmics de Sant Mateu de Bages. No existeix una sola mirada sinó moltes. No pretenen lliurar-te uns relats apamats sinó que deixen pel lector la reflexió i les conclusions.

Un llibre del 2018, unes polítiques de Memòria Democràtica iniciades per la Generalitat de Catalunya des de l'any 2007 o 150.000 persones encara enterrades en fosses comunes, són el testimoni d'un deure de memòria que ha trigat massa temps en arribar. Molts dels i de les protagonistes d'aquelles històries antifeixistes ja no són entre nosaltres. Per aquests homes i dones, cal redoblar els esforços i llegar l'esperit d'aquella lluita democràtica per a les generacions futures.

Els projectes que duen a terme l'Ajuntament de Sant Mateu de

Bages i entitats culturals del poble per donar a conèixer la història dels maquis que foren afusellats al seu municipi l'any 1944 són notícies extraordinàries per a la gent que vol saber de temps convulsos i d'assassinats sense justícia, gent que vol que es doni veu als sense veu.

Sabem que resulta un tema espinos -i sovint conflictiu- que cal tractar des de la cultura democràtica i des de treballs i estudis rigorosos. D'aquí l'agraïment i reconeixement dels demòcrates a la gent de Sant Mateu.

I gràcies també a l'Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya i a l'Associació Catalana d'Ex-presos Polítics del Franquisme, entitats que mai no han oblidat als lluitadors i lluitadores per la democràcia.

Colla de segadors a Can Pla, Sant MATEU de BAGES, 1945.

EPÍLEG. PER UNA HISTÒRIA GLOBAL DE L'ANTI-FEIXISME

Sant Mateu de Bages, Normandia, Roma, Berlin, Barcelona, Manresa, Sùria, París, Argences o la Unió Soviètica són geografies que s'han citat en aquesta obra. Són algunes de les moltes geografies protagonistes de l'antifeixisme. Ciutadans d'arreu del món que van viure en un període determinat de la història on la lluita per les llibertats va esdevenir el pal de paller de la confrontació intel·lectual i bèl·lica. L'esforç que es fa per reivindicar els relats d'aquesta lluita ha de revertir en una història global de l'antifeixisme que ens permeti lectures i ensenyances esperançadores per a poder afrontar els canvis que avui vivim. No es tracta d'una his-

tòria bel·ligerant vers la diferència ni l'adversari, es tracta de cosir complicitats entorn d'una cultura democràtica que ha de fer d'aixopluc per a tothom. Les històries locals esdevenen les històries de la Història, aquest és el seu paper. I aquestes històries, al segle XX, s'han cosit totes elles formant una xarxa de fets i informacions relacionades que cal analitzar en el seu conjunt, fet que facilitarà l'objectivitat i la comprensió de fets que comet una humanitat complexa, contradictòria i sovint desconcertant. Aquesta mirada global, però, ens hauria de permetre destriar quines han estat les vies i les estratègies més encertades a l'hora de cercar la fe-

licitat. El combat de les idees ha d'existir i existirà sempre, però val la pena conèixer a fons la condició humana per a establir camps de batalla on la pau, el diàleg i el respecte per les minories presideixin el combat.

Sant Mateu de Bages ens explica històries viscudes de transformacions polítiques contemporànies, d'una guerra, d'emboscats i represàlies, d'uns joves maquis que van ser afusellats al seu municipi un deu de desembre del 1944, d'una dictadura... Ara demana a crits altres històries locals per a poder compartir vivències i reflexions.

Placa instal·lada al municipi de Sant Mateu de Bages l'any 1992 per l'Amical de Catalunya d'Antics Guerrillers.

EL PARTISÀ

Quan van creuar la frontera
em van ordenar que em rendís
però no ho vaig fer.
Vaig agafar la meua arma i vaig marxar.

He canviat tantes vegades el meu nom
he perdut dona i fills
però tinc força amics.
I alguns d'ells estan amb mi
amb mi aquesta nit.

Una vella ens va donar recer,
ens mantingué amagats en el rebost.
Després arribaren els soldats.
Ella avia morir sense dir res.
Ni una remor.

Érem tres aquesta matinada
només resto jo aquesta tarda
però haig de continuar.
Les fronteres són la meua presó.

El vent, el vent està bufant
entre mig de les tombes està bufant.
Aviat arribarà la llibertat
i sortirem de les ombres
enmig de les ombres.

Els alemanys eren a ca meu
em van dir que em rendís
jo no ho vaig poder fer
vaig prendre la meua arma i vaig marxar.

He canviat cent vegades de nom.
He perdut dona i fills.
Però tinc tants amics...
Tinc a França sencera.

Un home vell en unes golfes
ens amagà de nit.
Els alemanys el van prendre.
Va morir sense sorprendre's.

El vent, el vent està bufant
entre mig de les tombes està bufant.
Aviat arribarà la llibertat
i sortirem de les ombres
enmig de les ombres.

Enmig de les ombres.

Leonard Cohem

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- AGUDO, Sixto. **En la Resistencia francesa**. Anubar, Zaragoza 1985
- ARASA FAVÀ, Daniel. **Años cuarenta: los maquis y el PCE**. Arcos Vergara, Barcelona 1984
- AZCÁRATE, Manuel. **Derrotas y esperanzas**. Tusquets, Barcelona 1994
- BENET, Josep. **Catalunya sota el règim franquista**. Blume, Barcelona 1978
- BERLIN, Isahia. **Sobre la libertad**. Alianza editorial, 2017
- CERRONI, Umberto. **Il pensiero politico del novecento**. Newton Compton editori, 1996
- FERRAN SÁNCHEZ, Agustí. **El maquis anarquista**. De Toulouse a Barcelona por los Pirineos. Milenio, 2011
- GROS, Josep. **Abriendo camino. Relatos de un guerrillero comunista español**. ATE, Barcelona 1977
- HOBBSBAWN, Eric. **Bandidos**. Editorial Crítica, Barcelona 2001
- HOBBSBAWN, Eric. **Historia del Siglo XX**. Crítica Editorial, Barcelona 2011
- KRIVOPISKO, Guy (ed.). **Vivir a muerte. Últimas cartas de fusilados. Francia 1941-1944**. Barril Barral editores S.L, Barcelona 2009
- NÚÑEZ, Miguel. **La revolución y el deseo**. Ediciones Península S.A, Barcelona 2002
- MARTÍN RAMOS, José Luís. **El PSUC: la primera resistència**. L'Avenç núm. 196, Barcelona 1995
- PAGÈS, Pelai (dir.). **El maquis, la resistència armada contra el franquisme (1936-1965)**. Edicions 3 i 4, Barcelona 2020
- PINTOR, Luigi. Servabo. **Memoria de final de siglo**. Debats, Barcelona 1992
- PUJOLS, Dolors. BORDES, Jordi. DDAA. **Memòries del jovent d'ahir. Història popular i relats de vida al poble de Sant Mateu de Bages**. L'Arada SCCL, Manresa 2018
- ROIG, Montserrat. **Els catalans als camps nazis**. Edicions 62, Barcelona 1980
- SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran. **Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort del Caracremada**. Pagès editors, Lleida 1999
- SCHAFF, Adam. **Mi Siglo XX**. Editorial Sistema, Madrid 1996
- SERRANO FERNÁNDEZ, Secundino. **Maquis: Historia de la guerrilla antifranquista**. Temas de hoy, Barcelona 2002
- SOLÉ SABATÉ, Josep Maria. **La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)**. Edicions 62, Barcelona 1985
- SOREL, Andrés. **La guerrilla antifranquista**. Ed. Txalaparta, 1978
- VIDAL CASTAÑO, José Antonio. **La España del maquis (1936-1965)**. Punto de vista Editores

NOTES

- 1.** Els avenços tecnològics i les utopies es van empeltar en el món de la creació. Cineastes, escriptors, pintors o arquitectes d'inicis del segle XX van imaginar futurs on l'aliança dels homes i les màquines forjava nous paisatges i relacions socials.
- 2.** L'historiador Eric Hobsbawm defensa la cronologia 1914-1989 per a un Segle XX que es defineix per les ideologies i per l'enfrontament sistèmic entre democràcies i autoritarismes.
- 3.** La Marxa sobre Roma (32-10-1922), organitzada pel Partit Nacional Feixista i liderada per Benito Mussolini, s'erigí en la primera manifestació de la presa de poder del feixisme a Europa des d'una estratègia d'assetjament i enderroc de la democràcia fent ús de les institucions democràtiques.
- 4.** La dictadura del general Miguel Primo de Rivera (1923-1930), amb connivència del monarca Alfons XIII i del gruix del clergat, l'exèrcit i els estaments més conservadors de la societat, va definir el perfil ideològic i cultural del feixisme espanyol.
- 5.** «Cada ciudad, dormida, despierta loca, exhala un silencio de cárcel, de sueño que arde y llueve como un élitro ronco de no poder ser ala. El hombre yace. El cielo se eleva. El aire mueve.» Versos de Miguel Hernández.
- 6.** «Para que la rueda dé vueltas, para que la vida sea vivida, hacen falta las impurezas, y las impurezas de las impurezas; y pasa igual con el terreno, como es bien sabido, si se quiere que sea fértil. Hace falta la disensión, la diversidad, el grano de sal y de mostaza. El fascismo no quiere estas cosas, las prohíbe, y por eso no eres fascista tú; quiere que todo el mundo sea igual, y tú no eres igual. Pero es que ni siquiera existe la virtud inmaculada, o, caso de existir, es detestable.» Primo Levi
- 7.** Alfons XIII (1886-1941) va ser rei d'Espanya des del seu naixement fins la proclamació de la II República el 1931. El Desastre d'Annual i la inestabilitat social i econòmica derivada de la situació internacional de després de la Gran Guerra (1914-1918), van derivar en l'aposta del monarca per la fi del constitucionalisme.
- 8.** Països amb períodes de règim feixista 1920-1940: Hongria, Espanya, Polònia, Lituània, Portugal, Itàlia, Alemanya, Àustria, Estònia, Letònia, Grècia, Romania i Bulgària.
- 9.** A les àrees industrials de Catalunya i entre els jornaleros andalusos i de l'Aragó, la implantació de la CNT-AIT esdevé molt important. Davant les tèbies reformes del bienni progressista republicà (1931-1933), augmentarà el suport dels faistes -el més radical- entre els anarquistes.
- 10.** El general Francisco Franco i el general Goded reprimiran amb l'exèrcit la Revolució d'octubre de 1934. Ambdós generals seran protagonistes en el Cop d'estat que dos anys més tard intentarà derrocar la II República.
- 11.** El 21 de febrer de 1936, cinc dies després de la victòria del Front Popular, el govern d'Azaña aprova un decret llei que permet l'alliberament de Lluís Companys i dels membres del seu govern.
- 12.** Davant la falta de reacció del govern republicà i de la Generalitat de Catalunya, amplis sectors populars assaltaran casernes i s'organitzaran en milícies populars per a frenar la insurrecció feixista.
- 13.** L'últim comunicat de la Guerra antifeixista espanyola signat pel general Francisco Franco fou publicat l'1 d'abril de 1939: «En el dia d'avui, captiu i desarmat l'Exèrcit Roig, han aconseguit les tropes nacionals els seus últims objectius militars. La guerra ha acabat.»
- 14.** Més de mig milió de ciutadans i ciutadanes van haver d'agafar el camí de l'exili polític davant les onades de repressió franquista. La sortida del país, però, va esdevenir un cul de sac, ja que només disposarien de dues destinacions cap a països o àrees on la democràcia governava: la França continental o les colònies franceses del Nord d'Àfrica. Itàlia i Portugal eren països amb governs feixistes.
- 15.** Les Lleis Fonamentals fonamentarien el marc legal del franquisme, i abraçarien tots els àmbits de la vida dels i de les espanyoles: des del marc laboral, la participació en política i en el sindicalisme, el paper de l'Església o l'ús del castellà com a única llengua oficial del país.

16. Numen Mestre fou afusellat al Camp de la Bota de Barcelona el 17 de febrer de 1949 amb els també militants del PSUC Joaquim Puig i Pidemunt, Àngel Carrero Sancho i Pere Valverde Fuentes.

17. Els exèrcits alemany i italià van participar a la Guerra antifeixista espanyola i van posar a prova estratègies de terror vers la població civil. Assessors de l'exèrcit alemany van contribuir en el disseny del sistema de repressió implantat a les àrees ocupades per l'exèrcit franquista i que, d'ençà l'1 de setembre de 1939, els alemanys aplicarien en els països ocupats militarment.

18. Alliberat el Midi i el Sud francès, els més de deu mil republicans que van participar de la resistència contra els nazis i els feixistes francesos del govern de Vichy, obriren el debat de l'oportunitat d'alliberar Espanya. Els anarquistes eren més proclius a retardar la invasió d'Espanya fins guanyar definitivament a les forces de l'Eix, mentre que els comunistes i amplis sectors del socialisme a l'exili reclamaven una acció armada immediata. Més enllà de les direccions polítiques, el debat entre les bases espanyoles de la Resistència, amb seu a Toulouse, fou intens.

19. La Guerra Freda consolida un nou marc per a les relacions internacionals on dos blocs militars liderats pels EUA i l'URSS dibuixen un nou atlas geopolític on el territori global es divideix en dues àrees d'influència, la liberal i la del socialisme real. El fet de situar Espanya sota la influència dels EUA, farà inviable l'estratègia de la lluita armada comunista i anarquista a la Península.

20. Quan les organitzacions polítiques i sindicals comunistes i anarquistes opten per deixar la lluita armada antifranquista (1949-1951), els maquis que continuaran la lluita armada fins el 1965 ho faran a títol personal o en petits grups autònoms. Un cop assassinats o detinguts, la lluita armada guerrillera clàssica desapareixerà, i serà substituïda per noves organitzacions armades liderades per joves sota influències polítiques i ideològiques del Maig del 1968.

21. La invasió de la Vall d'Aran era l'objectiu militar i polític central de l'*Operació Reconquesta d'Espanya* liderada per la Unió Nacional Española, formada bàsicament per militants del PCE i del PSUC però també per grups d'anarquistes, socialistes, republicans, nacionalistes bascos i catalans. L'operació militar dels maquis es va produir del 19 al 27 d'octubre de 1944, tot i que en dies anteriors a aquestes dates altres grups de guerrillers realitzaren incursions de distracció traspasant la frontera pel Pirineu aragonès i basc. El fracàs de l'operació militar, en franc desavantatge davant l'exèrcit franquista, va impossibilitar la instauració d'un govern provisional republicà a Vielha.

22. El gruix de la participació dels guerrillers republicans a la resistència francesa es dona quan la invasió nazi de la Unió Soviètica, d'ençà el 22 de juny del 1941. La seva organització es va desenvolupar des de la Unió Nacional Española (UNE), plataforma política que neix sota el paraigües del PCE. L'abril de 1942 van constituir el XIV Cos Guerriller.

23. La UNE disposarà d'escoles de formació militar per a formar els seus maquis, amb una seu central ubicada a Toulouse.

24. De la lectura de memòries o correspondència escrita per maquis, coneixem aspectes més íntims o de caire psicològic d'aquests activistes. L'entorn en el què es mouen -de por, valentia i angoixa-, acostuma a ser suportable per la seva fortalesa ètica i pels forts llaços tramats vers l'entorn del Partit i la família.

25. Segons un informe dels serveis franquistes del 1950, entre 1943 i 1950 van morir en combat 2.036 guerrillers antifeixistes i 3.211 foren detinguts. Van ser detingudes 17.861 persones com a enllaços o còmplices dels maquis.

26. Quan els guerrillers antifeixistes eren enterrats en fosses comunes, les autoritats franquistes prohibien senyalitzar aquests indrets amb làpides o memorials de cap tipus.

27. ERC, PSUC, UGT, CNT, Unió de Rabassaires i POUM han d'estar proporcionalment representats als pobles. Després dels Fets de maig del 1937 anarquistes i gent del POUM veuran reduïda la seva representació.

28. Amb una participació del 75% del cens, es va aprovar l'Estatut d'Autonomia amb un vot afirmatiu del 99% dels electors, en aquell moment homes de més de vint-i-cinc anys.

29. Els anys de guerra es radicalitzen les idees polítiques i els manaments dels governs republicans. Aspectes com el de la llibertat de culte o el lliure mercat es veuran afectats per normes i lleis restrictives.

30. Quan entren les tropes franquistes a Sant Mateu de Bages detenen l'alcalde i l'empresonen. El general Moscardó, responsable de la sentència, no el condemnà a mort per la intervenció d'un veí del poble, en Josep Puigdemívol propietari de la botiga, que defensà la seva actuació en defensa del patrimoni eclesiàstic quan aquest fou intervingut per les milícies el juliol del 1936.

31. La Vanguardia de l'endemà de la celebració de la visita del governador civil de Barcelona a Sant Mateu de Bages, informa també de l'actuació d'una coral del poble.

32. Cal recordar la vaga del tèxtil del 1946 a la ciutat de Manresa, una de les primeres mobilitzacions obres d'importància realitzades sota el franquisme. El PSUC, la UGT i la CNT, encara mantenien una certa implantació a Manresa i a les ciutats de la conca del Llobregat.

33. Després dels fets de la masoveria de Borrell, els veïns recorden l'estada de guàrdies civils a les dependències de la botiga del poble, a la sala de ball. Aquestes estades es van anar produint durant un temps prolongat.

34. En àmbits rurals aïllats, la seguretat sovint depenia més d'un mateix i de la comunitat que no pas de les forces de seguretat. La forta presència de maquis al Bages condicionava els habitants de la zona a l'hora de realitzar denúncies a la Guàrdia Civil. A més, cal recordar que segons testimonis del poble, el dia de la detenció i assassinat dels maquis de Borrell, la Guàrdia Civil feia molt de soroll en apropar-se a la masoveria per a poder evitar un enfrontament armat amb els guerrillers, fet que s'explica per les condicions de vida i formació -sovint precàries- del cos armat franquista i pel coneixement que tenien de l'alt grau de formació militar dels maquis.

35. Albert Manau Vila, que treballava a la botiga del poble recorda un pagaré dels maquis on expliciten que formen part de la 3a. Banda 3er. Batallón de l'Agrupació Guerrillera Espanyola.

36. Vegeu nota 40

37. Segons el document del PCE *Informe sobre el movimiento guerrillero*, del gener del 1945, es constata un cert malestar per les actuacions de maquis provinents de França, per la seva inexperiència i temeritat. (APCE, Organització 1945).

38. Cal treballar a fons l'Arxiu del PCE, l'Arxiu del PCF i l'Arxiu Departamental de Midi-Pyrénées (Toulouse).

39. Quan els maquis són assassinats se'ls escorcolla a tots. A un d'ells se li troba una medalla de Sant Antoni, sens dubte un objecte vinculat a l'entorn més íntim i familiar del maqui.

40. Cal Pons, del veïnat de Castelltallat, on també donaven acolliment a les persones que fugien del nazisme en les expedicions que conduïa Joan Peremiquel. (Font: Patricia Le Du).

41. Deixar els cossos morts en lloc públic i convocar als veïns per a que contemplassin aquest paisatge desolador de la repressió formava part de la cultura feixista i tenia per objectiu empeltar la por a la gent.

42. Uns dies després de l'execució dels nou guerrillers de Borrell, fruit d'una denúncia, la Guàrdia Civil sorprèn a tres maquis al Molí del Carner. Un d'ells és en Jean Marie, originari de Finistère, Bretanya. Podem suposar que també va participar com a guerriller a la invasió de la Vall d'Aran.

43. La font oral esdevé la font d'informació més democràtica. Tothom ha de tenir el dret d'explicar els fets viscuts des de la seva mirada i subjectivitat. És l'historiador o historiadora que després ha de saber contrastar la font oral i transcriure correctament l'entrevista. El professional ha de comprendre l'entrevistat en tota la seva complexitat humana.

DESEMBRE DE 1944

DE NORMANDIA A SANT MATEU DE BAGES

Aquesta que us relatem és una història que succeí un 10 de desembre del 1944 al poble de Sant Mateu de Bages. Un relat de deu maquis que s'establiren al poble, que foren delatats i posteriorment afusellats i enterrats a fosses comunes. Com acostuma a passar, fruit del sistema repressor franquista, hem disposat de molt poques fonts i testimonis orals per a poder reconstruir els fets, però tot i aquestes mancances, tenim l'obligació d'escriure

sobre aquestes històries de la Història de l'antifeixisme, per què darrera de cadascuna d'elles s'erigeixen homes i dones que van donar la vida per la llibertat i la justícia, futuribles en aquella Espanya del 1940 però presents avui dia.

És des d'aquesta voluntat de forjar pòsits de memòria democràtica que hem elaborat aquesta obra tenint molt present el context nacional i internacional dels fets succeïts en una petita localitat del

Bages, tenint en compte l'experiència política de la II República espanyola, l'aparició dels feixismes a Europa, la victòria del règim franquista o l'estudi en profunditat de la història dels maquis al nostre territori.

Conèixer una història particular d'uns maquis en un lloc concret per empeltar-la dins la història global d'aquell 1944. Normandia, París, Tolosa de Llenguadoc o Foix, a tocar i vinculades a la història de Sant Mateu de Bages.

Una història de la guerrilla maquis a la Catalunya Central

**DESEMBRE
DE
1944**

**DE NORMANDIA
A SANT MATEU
DE BAGES**

Obra de Pere Díez Gil

Una història de la guerrilla maquis a la
Catalunya Central